

LÅT RETORIK RÄDDA SKOLAN!

VARFÖR OCH HUR?

En metodbok för verksamma och blivande lärare

Ett diskussionsinlägg för skolintresserade

INNEHÅLL

Bakgrund

Varför och hur?

Fast struktur skapar trygghet

Genrekunskap

Den retoriska arbetsprocessen

Förstå

Undersöka och samla

Planera

Utforma

Öva

Framföra

Retorik och empowerment

Retorik och språkutveckling

Retorik och verkligheten

Retorik och it

Retorik och hemuppgifter

Retorik och bildning

Retorik och tänkande

Retorik och...allt det andra

Mobbning

Individualisering

Segregering

Bedömning

Diagnoser

Tristess

Retorisk, stilistisk och argumentationsanalytisk terminologi. Förklaring av och exempel på i boken förekommande begrepp

Lästips

Bakgrund

Att den svenska skolan är illa ute tycks de flesta idag vara överens om. Om man vill formulera det som fritt fall eller som stora utmaningar varierar utifrån skolpolitiska utgångspunkter och eventuella erfarenheter. Skolan är en så omfattande och komplex verksamhet att var och en kan finna belägg för den egna ståndpunkten när det gäller att förklara vad som är grundproblemet eller vad som skulle kunna bli botemedlet.

För egen del har jag fastnat för *retorik*, såväl som förklaring som botemedel. Retorik ligger bakom den svåra situationen idag och retorik kan samtidigt bli en framgångsfaktor när vi ska hitta tillbaka till världens bästa skola.

Sjunkande kunskaper, ökande klyftor, bristande motivation, dålig studiemiljö, segregation och allt större genomslag för familjebakgrund när det gäller skolresultaten är några av bekymren. Lägg därtill ett betygssystem som tycks konstruerat stick i stäv med motivationsforskningens grundtankar. Att det sedan lång tid tillbaka varit tydligt att läraryrket är räddningsplankan för den som inte kommer in någon annanstans gör knappast läget ljusare. Det är ju den yrkesgruppen som ändå måste stå för förändringen – om det nu alls kommer att finnas några utbildade lärare att tillgå framöver!

Men är problemen retorikens fel? Ja! Utvecklingen är inte exempel på en oundviklig naturlag utan resultatet av rader av olyckliga politiska beslut, vars genomdrivande varit möjligt med retoriken som verktyg. En mängd retoriska knep har använts från olika håll, inte minst upprepning, slagord, liknelser, hot, utnyttjande av starkt värdeladdade begrepp med flera.

”Valfrihet”, ”Flumskola”, ”Katederundervisning”, ”Som att vända en atlantångare”, ”Digitalisering”, ”Pisachock”, ”Sveriges viktigaste yrke”, ”Föräldrainflytande” etcetera, etcetera. En del av oss minns också talet om att lärare ”ju inte arbetar heltid” och att ”kommunpolitikerna står närmare verksamheten” eller att friskolereformen skulle få ”hundra pedagogiska blommor att blomma” och att ”konkurrensen skulle förmå alla skolor att bli bättre”.

Frihet – ett av språkets mest förföriska begrepp, lika mångtydigt och vagt som emotionellt laddat. Fri skola, friskola, tanken leds mot en skola utan strypande reglementen och byråkrati, fri från lärare av Caligulatyp, fri att satsa på nyskapande, personlighetsutvecklande pedagogik, med lärare fria att arbeta utifrån ett brinnande engagemang.

Begrepp som lyste med sin frånvaro under valfrihetsrevolutionen var sådana som segregation, riskkapitalist, skatteparadis, konkurs, betygsinflation, påtryckningar och till och med hot, kunskapsras, lärarbrist.

Retorik handlar också om det man väljer att inte säga...

Friskolor skulle självklart vara skolor med en specifik pedagogik, gärna drivna av personalkooperativ och med en magisk förmåga att "smitta" mer trögörliga kommunala skolor med sina föredömliga idéer. Eller kanske föräldradrivna skolor, skapade för att bevara livskraften i orter som annars skulle förtvina, små idyller av Bullerbystuk, hela bygdens gemensamma angelägenhet.

Varför skulle andra än verkligt engagerade skolmänniskor – pedagoger och/eller föräldrar – vilja starta skolor? Hur skulle en skola kunna vara ett investeringsobjekt, där finns väl inget överskott att göra? Hur skulle valfriheten kunna leda till ökande klyftor – alla har ju samma rätt att välja!

Att även skolföretag tog sig rätten att välja; välja bort extra kostsamma elever, välja bort så många som möjligt av välutbildade fullt behöriga lärare med därav följande löneanspråk, välja bort skolgårdar och skolbibliotek, välja bort modersmåls lärare och specialpedagoger, det kunde man omöjligen förutse. Att locka till sig elevpengen kom ibland att mest handla om varsin dator till eleverna och skollunch på riktiga restauranger och – naturligtvis! – höga betygssnitt redovisade på en proffsig hemsida.

Efter ett antal larmrapporter och Pisachocker står vi nu yrvaket blickande ut över det kalhygge som en gång var en blomstrande skolnejd. (Se upp för metaforer: det är faktiskt inget kalhygge och det var minsann inte så blomstrande. Och se upp för vaghet: exakt när är "en gång"?) Skolan som gav samma chanser till alla: pojkar och flickor, storstads- och landsortsbor, fattiga och rika... Riktigt sant var detta förstas aldrig.

Parallellskolesystemet då den sociala sorteringen utgjordes av folkskola versus vita mössan ligger inte så långt tillbaka i tiden, men införandet av den sammanhållna grundskolan var en viktig markering av hur vi ville att det skulle vara och kunna bli. Liksom gymnasiet där alla program skulle ge högskolebehörighet.

Vad fick vi i stället? Hur gick det till? Och varför tog det så lång tid att förstå? Jo, därför att hela processen bäddades in i ett av språkets mest förföriska begrepp: frihet. Så stark är den retoriska kraften i det ordet att många än idag inte verkar se vad som hänt, eller varför.

Men ingen idé att gråta över spilld mjölk eller gräva ner sig i vad-var-det-jag-sa-skyttegravar, nu gäller det att blicka framåt och rädda vad som räddas kan. Sådärja, en liknelse i form av ett ordspråk och en som signalerar hot och fara plus två klichéer med truistiskt innehåll, och återigen visar retoriken sin användbarhet. Vem kan låta bli att hålla med?

Retoriken lurade oss hit, nu får den hjälpa oss härifrån. Den kan inte lösa alla problem men den kan bli ett kraftfullt verktyg när vi försöker återgå till det som är själva meningen med skolan: bättre kunskaper och färdigheter, i ett socialt utvecklande sammanhang.

Avsikten med denna text är inte i första hand att önska fram en ärligare och mer logosbetonad retorik från våra skoldebattörer, och därmed en bättre chans till klokare framtida politiska beslut. Det vore visserligen inte så dumt, och dit är vi förhoppningsvis på väg, men det är mer bråttom än så. De elever som just nu är i skolåldern behöver och har rätt till en bättre grund. De lärare som kämpar med en otacksam daglig uppgift, allt hjälplösare vartefter de upptäcker hur otillräckliga deras förkunskaper var och hur näst intill oanvändbara många av lärarutbildningens kurser visat sig vara, dessa vardagshjältar behöver konkreta redskap *nu*. Många är på väg att ge upp – eller har redan gått förlorade.

Men varför är just retorik ett sådant "sesam – öppna dig"? Varför inte fler matematiklektioner, tidigare skolstart, mer högläsning, daglig fysisk aktivitet, renoverade skollokaler, fler modersmåls lärare, mindre klasser, ökad digitalisering, bussning av elever mellan socioekonomiskt olika områden, högre lärarlöner, staten som huvudman, längre och gedignare lärarutbildning, förbud mot vinstuttag ur skolan, mer läxhjälp, och så vidare, och så vidare?

Jo gärna, många av de förslag som brukar framföras i debatten, ibland med stöd i utländska erfarenheter, ibland också med gediget forskningsstöd, är säkert väl värda att pröva, utvärdera och kanske implementera i större skala. Dock förefaller de flesta vara rätt tidskrävande, i dagsläget nästan utopiska, med tanke på att de kräver inte bara pengar utan även mänskliga resurser som inte går att trolla fram.

Någon – ja, inte vem som helst, utan någon som själv begriper sig på matematik och dessutom kan förmedla hur roligt och användbart det är att kunna göra beräkningar och lösa problem – måste ju genomföra de extra matematiklektionerna. Någon – ja, inte vem som helst, utan någon som är en väl utbildad pedagog för såväl förskola som lågstadium – måste kunna ta hand

om barnen som har rätt till den optimala skolstarten redan ett – eller flera? – år tidigare än idag. Någon – ja, inte vem som helst, utan någon som är tillräckligt beläst och tillräckligt lyssnande för att kunna välja det rätta högläsningssstoffet för varje unik elevgrupp och sedan också genomföra läsprojekten på ett engagerande sätt – måste finnas för varje undervisningsgrupp. Och så vidare.

Och vi som har så bråttom!

Eleverna ska inte behöva nöja sig med att deras småsyskon eventuellt kan få njuta frukterna av det som ett antal år pågår av försöksverksamhet och utvärderingar, för att inte tala om utredningar och ny lagstiftning. På något sätt måste varje verksam lärare, oavsett ålders- och ämnesinriktning, få i sin hand ett verktyg som kan tillämpas omedelbart, utan stora investeringar och omorganisationer. Därmed inte sagt att investeringar och organisationsförbättringar inte behövs, men denna text vill argumentera för att det finns fullt möjliga steg att ta direkt, medan vi ser allt det övriga goda infrias vartefter. Dessutom steg som den enskilda läraren kan ta efter eget beslut, kan förkovra sig inom via nu befintliga kompetensutvecklingsavtal, på egen hand eller ännu hellre tillsammans med kolleger, och bara sätta igång med att kliva i rätt riktning redan nästa lektion. Deweys berömda sentens ”Learning by doing” har aldrig varit mer relevant!

Varför skulle retoriken kunna göra så stor skillnad? Och hur kan den konkret användas i olika undervisningssituationer och åldrar? Det är dessa två frågor som resten av boken handlar om.

Varför och hur

Varför finns skolan? ”Vi”, vi vuxna, mänskligheten, anser oss ha samlat ihop en mängd användbart kunnande genom årtusendena, såväl teoretiskt som praktiskt, och detta vill vi, behöver vi, måste vi se till att det uppväxande släktet får tillgång till så att samhället kan fortsätta att fungera och utvecklas. I ett land som Sverige är vi dessutom inställda på att det vidareförda kunnandet ska vara baserat på vetenskaplig konsensus respektive väletablerad erfarenhet.

Man kan då inte utgå ifrån att varje vårdnadshavare har alla de kunskaper och färdigheter som vi vill dela med oss av till barn och ungdomar, så vår lösning har blivit att ge uppdraget till professionella pedagoger, generalister för barnen och specialister för ungdomarna.

Det skulle också kräva en total omdaning av hela samhällsstrukturen om vi hade barnen och ungdomarna drällande omkring oss lite här och var i arbetslivet för att i sann rousseauansk anda själva stilla sin nyfikenhet på världen och lära genom imitation och trial and error. Ändå är det förstås just så som huvudparten av allt lärande gått till under nästan hela mänsklighetens historia. Vara med, se på, härma, pröva, öva. Den världen är i rask takt på väg bort, åtminstone i högt utvecklade industrisamhällen. Vuxenvärlden är så upptagen med att producera på effektivast möjliga sätt, så det vore mycket opraktiskt om var och en skulle ha barn och tonåringar i hasorna hela tiden.

Alltså behövs en institution som tillhandahåller professionella vuxna med av samhället definierade kunskaper och förmågor, inklusive förmågan att handha barn och ungdomar i stora grupper under strukturerade former: skolan.

Själva mediet för att överföra kunnande från en generation till en annan förblir dock detsamma: språk!

Handens språk och kroppens språk hade avgörande betydelse i tidigare samhällen, och spelar fortfarande större roll än vi kanske tror. Musikens, siffrornas och bildens språk, liksom det verbala språket, som nu kommit att bli ett dominerande medium för kunskapsdelning, utgör avgörande medel för att skapa lärande.

Språk i någon form, eller gärna flera former, är vad som ska till för att skolan ska lyckas med sitt uppdrag. Här har vi det tyngsta skälet till att retoriken kan spela en så viktig roll. Kunskaper om och övningar i retorik är en kungsväg till språkutveckling. Skärpt förmåga att lyssna, att tala, att läsa, att skriva är precis vad retoriken ger, men också övning i att tolka visuella och musikaliska grepp och att avläsa rörelse och mimik med uppmärksamhet. Retorikens betydelse för språkutvecklingen är portalparagrafen i mitt resonemang men jag nöjer mig nu med ovanstående påståenden och återkommer till detta mot slutet. Då har de mer specifika fördelar med retoriktillämpning som jag kommer att beskriva och framför allt exemplifieringarna förhoppningsvis gjort tankegången ovan självklar.

Fast struktur skapar trygghet

Vi är inte födda med genrekunskap, men vi tycks ha en beredskap för att uppfatta berättarstrukturer. Fonologi, prosodi, syntax, semantik räcker inte för att förklara hur barnet så tidigt kan veta hur en berättelse ska byggas upp. En

startpunkt "Jag och mormor hade utflykt", en händelsekedja utspelar sig "sen gick vi till parken och sen klappade jag en hund och sen skulle vi fika" ett dilemma uppstår "och sen hade mormor glömt chokladen" en upplösning av något slag avslutar det hela "jag blev jätteledsen" alternativt "mormor fick köpa Festis i kiosken". Själva berättelsemönstret behärskar barnet ofta redan innan alla ovan använda ord finns på plats. Barn som lever i en kultur med mycket muntligt berättande uppövar ett sinne för dramatiska detaljer (hunden kanske visar sig vara ett monster) och drastiska förlopp (som åt upp picknickkorgen med innehåll och allt – eller kanske till och med mormor!). Barn som lever i en kultur med mycket sagoboksläsning får fasta formler att hänga upp det hela på: "det var en gång", "snipp snapp snut, så var sagan slut" och liknande.

Denna förmåga att hitta hur en text (muntlig såväl som skriftlig) kan byggas upp måste skolan ta till vara så att alla elever blir medvetna om mönstren och med tiden får en trygghet i att veta hur man disponerar ett antal användbara genrer.

Mycket tidigt kan man förstå meningen med en argumentation, antagligen en av de mest avgörande genrerna i ett samhälle som vårt, då det hela tiden krävs att man kan ta ställning och kan tala för sig. "Inte galonisar" skapar bara irritation, men "Vill inte ha galonisar för dom är så svåra att ta av och då hinner jag inte till toa" blir en argumentation som har goda chanser att göra intryck. Möjligheten att bygga vidare tillsammans med barnet är oändliga, när man väl fått upp ögonen för grundstrukturen: säg inte bara vad det är du vill (tes) utan komplettera med varför du vill detta (argument). Vad skulle motargumenten från galonbyxövertygad vuxen kunna vara? Och hur skulle dessa i sin tur kunna bemötas? Och skulle man kunna göra något rent språkligt för att förstärka sin sak, någon utsmyckning, kanske en metafor eller en hyperbol: "Jag kommer att kissa en flod på golvet"? Och måste någon "vinna"? Kan man via argumenten komma överens om att vissa aspekter är mer relevanta än andra och enas om en kompromiss?

Mer om detta senare, min poäng nu är bara att visa att förskolan/skolan mycket tidigt kan börja öva de fasta strukturer som kommer att ge barnen redskap att formulera sig effektivt. En övertygande argumentation, en tydlig instruktion, en fångande redogörelse är inte beroende av talang och borde inte heller vara beroende av hemmiljön, om skolan verkligen såg till att lyckas med sitt kompensatoriska uppdrag.

Redan en så trivial genre som "ett brev" visar sig utgöra en omöjlig uppgift för allt fler ungdomar idag. Brev? Det som kommer i den fysiska brevlådan? Räkningar? Reklam? Var ser man det som vi i skolan förväntar oss av genren i barnens verklighet? I stället för att leva kvar i en värld som var lite enklare att hantera – även om det aldrig var sant att "alla hade en dagstidning hemma" eller att "alla skrev åtminstone vykort under semestern" – måste skolan ansvara för att varje barn får en repertoar av idag angelägna kommunikationsmedel.

Från det allra enklaste, till exempel beträffande argumentation: "Vad vill/tycker jag? Varför vill/tycker jag detta?" kan man lätt bygga på vartefter barnen blir till elever och kan hantera: "Finns det andra som vill/tycker något annat? Varför anser jag att detta som de vill/tycker är fel?" och blir till ungdomar som kan gå vidare: "Hur vet jag det som jag påstår i mina argument? Hur säker kan jag vara på mina källor? Är det möjligt att det ligger någonting även i motargumenten eller att det finns aspekter som jag hittills inte ens tänkt på?" Och så vidare.

Eller beträffande instruktion/förklaring/redogörelse: "Vad ska jag förklara? Vad är det jag vet som lyssnarna inte vet? I vilken ordning behöver jag berätta detta för att de ska kunna hänga med? Hur ska jag ta reda på om jag varit tillräckligt tydlig?" Med självklarhet kommer bilder, filmsekvenser och diagram tidigt in i planeringen av denna genrestruktur. För de yngsta kanske det till och med är lämpligast att börja i en bildserie som ger ett skelett, kanske helt enkelt av kronologiskt snitt, att utgå ifrån.

Men blir inte dessa fasta genrestrukturer en tvångströja, en hämsko på det fria skapandet? Min övertygelse och erfarenhet är att den trygghet som kännedom om en form som man vet fungerar ger snarare kan utgöra en trampolin att kasta sig ut från på det experimenterande djupet den dag som inspiration och talang så påkallar. Alla är inte inspirerade alla dagar, alla har inte sin starkaste talang just i det verbala språket, men alla måste kunna förklara sig tydligt och alla måste kunna argumentera för sin sak i ett demokratiskt samhälle.

"Vad behöver finnas med? I vilken ordning ska det komma?" är två enkla frågor som kan användas från tidig ålder men som också kan utvecklas och fördjupas hur mycket som helst under utbildningens gång.

Att ha strukturen för den genre man arbetar med i ryggmärgen är en trygghet som skolan kan ge varje barn genom att använda retorikens beprövade mönster för hur texten kan byggas, oavsett om den ska presenteras i

nedskriven eller talad form. Men det stannar inte där; retoriken ger även en fast struktur för själva arbetsprocessen.

”Jag har ingen fantasi”, ”Jag kommer inte på nåt”, ”Jag vet inte vad jag ska skriva” – hur många frustrerande elevtimmar har inte förslösats på att bara stirra hjälplöst ut i rymden, i hopp om att inspirationen ska infinna sig. Att kompisar runt om redan skriver så att tangenterna glöder gör inte saken bättre; de har tydligen talang, är helt enkelt bättre. Det är lätt att börja tänka så, att nedvärdera sig själv, med på sikt förödande konsekvenser för självförtroendet och motivationen. Så onödigt, eftersom förklaringen nästan alltid är att kompisarna som lätt får igång skrivandet läser mer, har tillfälle att diskutera mer med vuxna, har fått mer genreträning under tidigare skolår, följer vissa typer av media mer intresserat. Allt sådant som ger mer rimliga förutsättningar att skrida till verket med gott mod när skolan kräver att man ska kunna producera ”en insändare”, ”en krönika”, ”en dikt”, ”en saga”, ”en recension”, ”ett brev”, ”en instruktion”, ”en laborationsrapport”, ”en miljöskildring”, ”en tidningsnotis”, ”en novell”, ”ett hyllningstal”, eller vad det nu är som efterfrågas, beroende på årskurs och ämne.

”Sluta vänta, börja jobba!” är den slogan som kan introducera *den retoriska arbetsprocessen*. Man behöver inte slösa tiden på att hoppas på idéer om man systematiskt fått arbeta sig igenom de olika stegen i processen tillsammans med sina kamrater och under lärarens tydliga ledning, ett flertal gånger för varje ny genre som begärs under utbildningen, även om den vuxna kan tycka att det borde vara självklart vad begreppen innebär. Ett kollektivt arbete där läraren presenterar ett steg i taget och ger gott om tid mellan stegen så att varje elev hinner smälta vad det är man är ute efter kommer att bilda den stadiga grund som behövs för att självständigt enskilt eller gruppvis arbete ska lyckas.

Först måste man veta vad uppgiften går ut på, vad man vill uppnå med den (*intellectio*). Vi kan kalla det ”att förstå”. Till exempel att uppgiften är att påverka utformningen av elevernas busskort så att dessa även ger fria resor utanför skoltid. Eller att uppgiften är att säga något fint i samband med att morfar fyller 60 år. Eller att redogöra för skillnaden mellan dominant och recessiv nedärvning. Eller att ge ett lästips till sina kamrater. Att argumentera, att hylla, att förklara eller att värdera, det är olika typer av uppgifter, med olika syften, som ställer olika krav på textens utformning. Att förstå detta innebär också att veta hur man ska gå vidare med nästa steg, var man kan hitta idéerna.

Då är vi inne på nästa steg, det ofta ganska omfattande arbete som vi kan kalla "att undersöka och samla" (inventio). Min erfarenhet är att detta moment i den retoriska processen brukar vara gravt försummat. Vi förväntar oss att ungdomar ska kunna utforma texter (diskursiva såväl som litterära) rakt ur luften, utan någon föregående research! Vilken vuxen skribent arbetar så?

Detta moment måste grundläggas under lärarens ledning eftersom de platser (topos) där man kan finna sitt innehåll behöver anpassas till elevernas ålder och ämnesmässiga förkunskaper. Den klassiska retoriken listar en närmast outsärlig mängd ställen att hämta stoff ifrån och vissa är mer krävande än andra. Det kommer säkert gå bra att få förslag från eleverna att ösa ur, utifrån deras olika erfarenheter, men det kommer att behövas preciseringar och specifika källförslag i början. "Leta på nätet", är ett förslag som lär dyka upp och som sannerligen behöver preciseras.

"Vad är det vi letar efter?"

"Hur dom gör i andra kommuner." "Hur mycket det skulle kosta." "Hur många elever det finns i kommunen." "Vilka årskurser som borde omfattas." "Vem som bestämmer över sådana saker." Och så vidare.

Kunskaperna om hur skolan finansieras, hur en kommuns budget beslutas, hur demografin ser ut och vad den betyder i sammanhanget, hur olika partier i kommunfullmäktige ser på vikten av jämlikhet mellan familjer med skilda socioekonomiska möjligheter att finansiera sina barns fritidsresor med mera, med mera, kommer att förankras väl hos de elever som själva intervjuar, bedömer källor, jämför utsagor etcetera.

Bland gängse sökställen som statistik, media, forskning, historia, ekonomi med flera måste läraren vara beredd att handleda och till en början begränsa fältet, men också vidga det vartefter eleverna sakta men säkert blir alltmer tränade att själva söka sina källor – och att bedöma deras trovärdighet!

En extra bonus när det gäller utforska/samla-skedet är att det lätt kan utformas som ett utåtriktat arbete, med relevant kontakt med världen utanför klassrummet. Hela upplägget och kraven på stoffets rikedom och komplexitet måste dock avvägas utifrån ålder och tillgång på vuxenstöd. Till exempel behöver elever i de lägre årskurserna ha en vuxen ledsagare med sig när de beger sig på uppdrag utanför skolområdet. Någon kanske invänder att sådana utflykter knappast behövs i dagens klassrum eftersom hela världen är tillgänglig via digital teknik, men att enbart bygga på den vore att gå miste om något

viktigt. Att mötas ansikte mot ansikte, att själv befinna sig i Stadshuset och se hur det ser ut där, att öva på att uppträda belevat i olika situationer, att känna att man är en representant för sin skola ute i samhället, allt sådant är nog så viktigt som att bara inhämta faktauppgifterna man behöver. (För att inte tala om nyttan av att komma ut ur skollokalerna, röra på sig, andas förhoppningsvis frisk uteluft en stund! Ständigt lika tacksamt i alla lärprocesser, retoriska eller andra...)

Det är läraren som inledningsvis också måste bidra med en tydlig tidsplan för researcharbetet, allt striktare ju yngre och/eller oerfarna eleverna är. Så småningom kommer de att själva kunna planera när de olika delarna av den retoriska processen måste vara avklarade för att den överenskomna dead-linen ska kunna hållas.

Så vad är nästa steg? Stoffet som insamlats måste sorteras: vad ska man ta med och i vilken ordning ska det komma (dispositio)? Vi kan kalla det "att textplanera". Att kunna sålla bort sådant som är mindre trovärdigt eller mindre relevant i sammanhanget eller helt enkelt bara upprepande och tjatigt kommer att vara en mycket användbar färdighet i fortsatta studier, liksom i livet i allmänhet!

För varje ny genre och för ökade kravnivåer behöver principerna diskuteras tillsammans, under lärarens ledning. För vad ska tas med? Vad som är viktigast, effektivast, mest slagkraftigt kan inte fastställas en gång för alla utan avgörs av syftet med uppgiften (intellectio). Är det utredande eller förklarande blir det säkerligen fakta, forskningsresultat, sifferstöd etcetera som väljs i första hand, det vill säga sådant som talar till förnuftet (logos). Men är syftet att argumentera och övertyga kanske detta material inskränks till förmån för sådant som talar till känslorna (patos) och rättsmedvetandet (etos). Är syftet främst att hylla och underhålla kanske känslofokus får bli helt dominerande.

Eftersom det inte finns något facit för denna del av arbetet, då det kan utformas på en mängd skilda sätt, kommer dessa diskussioner att bidra till att eleverna övar upp sin egen bedömningsförmåga. Man kan till exempel låta den gemensamma diskussionen avlösas av arbete i små grupper som får ta fram förslag på planering av texten och dessa kan sedan bli föremål för ny diskussion då eleverna förklarar hur de tänkt och för- och nackdelar med olika upplägg blir belysta.

En vidareutveckling kan vara att ge grupperna i uppgift att göra planeringen med olika kommunikationskanaler i åtanke. En förutsättning är då vissa

förkunskaper kring vad som utmärker olika medier. Över huvud taget behöver retorikövningarna baseras på riklig läsning av/lyssning på/ iakttagande av olika typer av texter, i olika genrer och medier.

Planeringsfasen inbegriper inte bara urval av stoff utan också i vilken ordning det ska presenteras. Retoriken ger fylliga provkartor på dispositionsprinciper och elevernas ålder och tidigare övning avgör när olika principer kan introduceras. Kanske behövs inte så många varianter? En berättelse eller en utredning av ett händelseförlopp blir kanske bäst med kronologiprincipen, för att så småningom kanske kompletteras med omvänd kronologi, in medias res-upplägg och till och med hoppande kronologi med inskjutna tillbakablickar för den som vågar sig på detta.

En förklaring eller beskrivning kan ske utifrån principen utifrån och in – eller tvärtom, eller från det stora mot det lilla – eller tvärtom, eller utifrån en genomgång av sinnesintryck: hur ser det ut, hur låter det, hur känns det och så vidare. För yngre barn kan en sådan uppgift läggas upp som en gissningslek. Hur många sinnesintryck behöver åhörarna få del av innan de kan förstå vad som beskrivs?

En argumentation kan enklast läggas upp enligt schemat Vad anser jag? (tes) och Vad har jag för skäl att anse detta? (argument). Så småningom kan det kompletteras med Vad anser de som inte håller med mig? (motargument) och Varför har de fel? (bemötande) samt Vad har jag för stöd för det jag hävdar? (belägg) och Vad kommer att hända om man inte går på min linje? (konsekvenser). Redan vid den allra enklaste utformningen finns det anledning att tala om sådant som hur många argument man bör ta med och i vilken ordning de ska presenteras. Man vill ju inte framstå som tunn och ytlig men å andra sidan ska åhörarna helst orka lyssna på hela anförandet... Och ska jag slå till med mitt starkaste argument först och sedan bara fylla på med lite fler aspekter, eller är det bättre med en stegringsstrategi, där eventuella skeptikers försvar redan är halvt raserat när jag drämmer till med mitt superargument? Diskussions- och variationsmöjligheterna är många. Därför är det viktigt att eleverna får chans att höra och läsa många olika exempel under sin utbildning, så att de själva vågar pröva sig fram.

Ytterligare en dispositionsprincip som kan vara användbar inom till exempel utredning/förklaring och hyllningstal kan kallas från panorama till närbild – eller från närbild till panorama. Inom journalistiken talar man ibland om trattendisposition eller omvänd tratt.

Att starta i en svepande överblick och borra sig ner i det specifika, eller att börja i en detalj, ett konkret exempel, för att arbeta sig upp på abstraktionsstegen till totalvyn är tacksamma upplägg som kan låta komplicerade men inte behöver vara det. För att återgå till elevernas busskort skulle trattmodellen kunna innebära att man tar sin utgångspunkt i en övergripande princip: "Alla Sveriges skolungdomar ska ha samma möjligheter att färdas dit de vill och behöver komma även på sin fritid, oavsett vilken kommun de råkar bo i eller vilken ekonomisk situation de växer upp i." Därifrån specificerar man alltmer: till den egna kommunen, till vilka tider busskortet gäller, vilka åldrar som berörs, vilka aktiviteter man eventuellt utestängs ifrån, vad en bussresa kostar och så vidare.

Eller också vänder man på tratten och börjar med att berätta om Ellen och Ahmed, två sport- och kulturintresserade ungdomar som inte kan ta sig till innebandyn eller teatergruppen eftersom skolkortet ger så begränsad tillgång till kollektivtrafiken i deras kommun. Från de konkreta exemplen drar man sedan alltmer omfattande slutsatser och avslutar med principresonemanget.

Just detta att klättra omkring på abstraktionsstegen är en mycket användbar färdighet även i helt andra sammanhang, i alla ämnen. Det är precis detta vi vill uppnå när vi arbetar med experiment och laborationer. Studiet av det konkreta exemplet ska helst leda vidare till förståelse av sammanhang och teorier.

Jag avslutar dispositionsavsnittet med några råd kring att börja och avsluta. En anledning till att det är en så vanligt förekommande (men i längden föga utvecklande) uppgift i skolan, även i högre årskurser, att skriva en saga är att det är lätt att få igång eleverna. Och det är lätt tack vare att det finns färdiga formler för inledning och avslutning. "Det var en gång tre fattiga bröder som..." , "...och så levde de lyckliga i alla sina dagar." Men i andra genrer finns inte så tydliga formler och då kan det bli knepigare att komma igång. Men det finns enkel hjälp att ge eleverna.

Först och främst kan vi befria dem från idén att man börjar med början. Har vi arbetat stegvis med *intellectio*, *inventio* och *dispositio* så har vi redan kommit en bra bit med textens kropp, vi vet vad den består av. Att få till en lämplig inledning och avslutning går då nästan automatiskt. Det blir som att skapa frisyren och välja tånagellacket till textkroppen. Detta kan man förstås lägga stor möda på om man har tid och inspiration, men det finns faktiskt mer av färdiga byggstenar än man kanske tror. Det är nästan som om sagans formler ligger och väntar även i andra genrer, om än inte helt ordagranna.

Börja med en fråga, äkta eller retorisk: "Varför ska skolungdomar ha så olika villkor?" Eller – lite mer hotfullt: "Hur länge kommer skolungdomar att finna sig i uppenbara orättvisor?" Frågestarten har den fördelen att man har avslutningen given. Om det är möjligt besvarar man frågan, annars konstaterar man att frågan kvarstår.

Börja med ett citat, ur en tidningsartikel, från en känd person, från en låttext eller kanske ett ordspråk. "Droppen urholkar stenen." Just det, orättvisorna tär och tär men till slut går det så långt att "bägaren rinner över" eller kanske till och med att "stenarna skola ropa". Lite varning dock att sådant som framstår som självklart bekant för den äldre generationen kan vara helt okänt för eleverna. Och med äldre generation avses till och med nyutbildade lärare, det går fort i dagens samhälle! Bäst att be eleverna om deras förslag på kända uttryck, och då får man också ett naturligt tillfälle att fundera kring mottagarmedvetande. Vilka ska förhoppningsvis läsa och förstå texten och varför är det smart att anpassa sig efter målgruppen?

En fördel med upplägg utifrån någon form av citat är att de ofta kräver tolkning och följaktligen aktiverar läsarens/lyssnarens egen föreställningsvärld. När denne har knäckt tanken bakom citatet så känner hen sig smart och blir positivt inställd till fortsättningen. Även denna typ av inledning är lätt att återknyta till i slutet, kanske med ett angränsande citat eller helt enkelt en upprepning.

Eller börja med en provokation! "Du kanske tror att lågbudgetversionen av skolkort är en besparing för kommunen, men då har du missat att följderna av att ungdomar hindras från vettiga fritidsaktiviteter kan bli nog så kostsamma..." Detta kräver att jag senare i texten följer upp med någon form av belägg för sambandet som jag antytt. Så är det förstås genomgående; vilken start som lämpar sig bäst hänger ihop med vad inventio gett.

Det konkreta exemplet är också en tacksam start. "Jag hade så gärna velat fortsätta att träna volleyboll men när nya idrottshallen invigdes så blev det slutet på min träning för mina fickpengar räcker inte till både medlemsavgift och bussresor."

Mitt förslag är att arbeta laborativt med olika inledningar, helst i små grupper men med regelbundna gemensamma samtal då man jämför vad man kommit fram till. Man kan klippa ut (rent fysiskt om man vill offra sina egna gamla tidningar eller digitalt med hjälp av smartboard eller liknande) mittpartierna av korta argumenterande texter, till exempel ledarstick eller insändare, och arbeta

fram inlednings- och avslutningsförslag som man presenterar gruppvis för varandra och jämför för- och nackdelar med.

Dispositionsmomentet är extra tacksamt att fördjupa genom att unna sig att avnjuta något klassiskt tal, med anpassning till elevernas ålder och förkunskaper. Hur fångas åhörarna från start? Hur behålls den röda tråden? Vilken funktion fyller eventuella upprepningar? Vad skapar avslutningen för tankar/känslor/stämningar?

Nu har vi kommit igenom förberedelsearbetet och närmar oss själva formulerandet (elocutio). Vi kan kalla det "textutformning". Vi vet vad vi vill uppnå, vi har inhämtat det stoff vi behöver och vi har planerat hur det ska presenteras för att bli så ändamålsenligt som möjligt. Vi har till och med en tydlig idé om hur vi vill inleda och avsluta vår text, en idé som vi antagligen kommer att justera, eller ändra totalt om textutformningen leder oss till en ännu bättre idé. Nu är det bara att skriva ner själva textkroppen, bit för bit enligt den disposition som vi arbetat fram.

Hur man arbetar med detta moment är helt avhängigt elevernas språkliga kunskapsnivå. Det är även avhängigt huruvida texten ska presenteras skriftligt eller muntligt eller kanske både/och. Mer senare om textutformningen av innehåll för enbart muntligt framförande.

När det gäller de yngsta årskurserna kan man välja att arbeta lite grann som med LTG-metoden (läsning på talets grund), det vill säga att barnen får diktera en liten bit i taget och att läraren står för själva skrivhantverket, som blir synligt med hjälp av smartboard eller liknande hjälpmedel. En vanlig whiteboardtavla eller ett blädderblock går också bra, men då uppstår ett extra arbetsmoment för läraren att skriva in texten i ett dokument som kan kopieras till varje elev. För de yngsta eleverna kan det dock vara så att själva skrivandet – för hand eller via tangenter – behöver tränas och i så fall fyller det en funktion att låta eleverna skriva av den gemensamt utformade texten.

Om man har valt att arbeta med hemuppgifter kan det vara en bra idé att be eleverna att läsa upp texten för någon utomstående och be om respons. För elever som inte har svenska som sitt modersmål och som inte hunnit så långt i utvecklandet av svenska som andraspråk blir det värdefullt att ha och kunna visa upp en egenproducerad korrekt text på svenska. Förhoppningsvis finns det ett välfungerande samarbete med modersmållärare som kan stödja klassläraren genom att säkerställa att eleven kan översätta varje ord i texten. Annars kan hemuppgiften knappast leda till den efterfrågade responsen på

innehållet, i de fall då eleven behärskar svenska språket bättre än övriga personer i omgivningen som hen skulle kunna välja att läsa texten för.

Tyvärr är det långt ifrån säkert att det viktiga modersmålsstödet finns att tillgå och därför är det nödvändigt att läraren har tillräcklig kännedom om varje elevs språkutveckling och i stället kanske kan välja att para ihop elever för detta uppdrag på så sätt att de kan utvecklas tillsammans. Att förklara för någon annan är ett givande sätt att fördjupa sin egen kunskap, såväl om man har svenska som modersmål som om man har hunnit en bit längre i sin andraspråkskompetens än kamraten man samarbetar med.

I dessa yngsta åldrar handlar det om korta texter och själva språkutformningen fokuserar antagligen på sådant som att få till hela meningar och andra basala skrivfärdigheter, medan den klassiska retorikens ornament och troper får vänta till längre fram. Eller?

Är det inte så att redan förskolebarn brukar vara mycket intresserade av språkets skojfunktion, hur orden låter, hur rytmen uppstår, upprepningar och ljudkrockar? Att klappa eller hoppa stavelserna i namnen, att undersöka vilka namn som låter likadant i början eller slutet, att komma på rim, att sätta ihop knasiga ordkombinationer etcetera, det är ju sådant som försiggår redan i förskolan, liksom högläsning av böcker med ljud- och rytmkvaliteter, med Lennart Hellsing som paradexempel.

Idag kan man på de flesta förskolor också räkna med att ha tillgång till flera olika språk, vilket innebär en utvidgning av mängden språkljud som barnet kan uppleva och själv försöka skapa. Den stora mängd fonem som det lilla barnet har kapacitet för från start kommer visserligen obönhörligen att reduceras radikalt utifrån vilka ljud som barnets modersmål (ett eller flera) består av, men nog vore det bra och roligt om man också kunde se till att barnen får höra och därmed chans att bevara lite grann av sådana ljud som är exotiska i förhållande till modersmålet. Miriam Makebas klickljud eller walesiskans dubbel-l-ljud eller finskans långa konsonantljud är inte lätta att åstadkomma i vuxen ålder om man varit hänvisad till svenska språkets begränsade fonemlåda.

Ovanstående utveckling kring barns språköra och språkglädje i tidig ålder syftar till att uppmuntra lärare i de yngre årskurserna att unna sig och eleverna att ändå arbeta lite extra med textutformningen. Låt dem fundera över om någonting kan sägas/skrivas roligare. Det kan komma förslag som leder till rim, till assonanser, till motsatser, till rytmiska upprepningar, till alliterationer och så vidare. Ju tidigare eleverna känner att man faktiskt får fortsätta att skoja

med språket fast man blivit ett skolbarn som ska lära sig att skriva "rätt" och inte längre är ett småbarn, ju bättre.

Vartefter eleverna lägger år till år är det sedan bara att överlåta textutformningen mer och mer åt deras självständiga möda, eftersom själva skrivhantverket hunnit bli etablerat hos varje elev. Nja, så enkelt är det knappast...

Eleverna är olika! Olika intressen, olika läsvanor i hemmet, olika allmän mognad, olika koncentrationsförmåga, olika tur med förskola och tidig skolgång. Eleverna har befunnit sig olika länge i svenskt språkbud, har fått olika mycket hjälp och stöd av vuxna med sitt/sina modersmål, de har olika situationer att brottas med i sitt privatliv, befinner sig i olika skeden i förhållande till puberteten. De kan också ha mer eller mindre uttalade funktionsnedsättningar som påverkar språkförmågan och naturligtvis också väldigt olika motivation för skolan över huvud taget.

Dessutom måste vi numera alltid räkna med att vår undervisningsgrupp är flexibel, att nya elever med varierande bakgrundskunskaper och av varierande anledningar tillkommer i stort sett när som helst under terminernas och läsårens lopp. Den gamla lärarstrategin att verkligen slita med att etablera och förankra basfärdigheter i 7:an respektive gymnasiets första årskurs för att därefter befästa och fördjupa dem i 8:an respektive gymnasietvåan och sedan bara njuta i 9:an respektive sista gymnasieåret, den strategin är nu ett minne blott. Många skolledningarna verkar till och med ha glömt bort värdet av kontinuitet och stabila relationer, så läraren kan aldrig vara säker på att ha tre årskurser på sig för sitt kunskapsbygge ihop med en åtminstone delvis intakt skara ungdomar.

Arbetet behöver i högre grad än förr fylla en funktion i nuet, tänkandet måste vara mer horisontellt än vertikalt. Jag kommer sannolikt att bli besviken om jag ser det arbete vi gör i klassen som ett medel för något i framtiden, med fokus på hur det framtida arbetet ska underlättas och berikas. Bättre då att se åt sidorna: vilka kolleger/ämnen kan vi arbeta tillsammans med här och nu, i just detta retorikprojekt? Mer om detta längre fram.

Vi är fortfarande i färd med textformuleringen, för de lite äldre eleverna, där det basala skrivhantverket oftast (?) är så pass inövat hos en tillräckligt stor del av eleverna för att det ska vara möjligt att arbeta mer självständigt med skrivprocessen, med hjälp av de två gyllene metoderna gruppering och bit-för-bit.

Det finns många tillfällen då det kan vara lämpligt att gruppera slumpmässigt, med lottdragning eller olika räkneramsor eller liknande. Det kan även finnas tillfällen då det är rimligt att gruppera utifrån elevernas val – inte av kompisar utan av intresseområden (detta kan förstås sammanfalla...). Men textutformningsfasen är inte ett sådant tillfälle! Det är i stället ett tillfälle då läraren behöver använda all sin kännedom om elevernas skrivförmåga och behöver vara väldigt tydlig, både för sig själv och för eleverna, med vad som ska uppnås.

Hur ska man då gruppera? Ja, först och främst små grupper, två eller tre elever i varje. Man behöver vänja eleverna vid att det sker av läraren förberedda gruppindelningar titt och tätt, så att det avdramatiseras. Att beakta den individuella språkkompetensen är praktiskt eftersom man då kan dra nytta av att eleverna utvecklar varandra, men lika betydelsefullt brukar det vara att förhindra att det bildas kottier och förutfattade meningar om vilka som kan jobba ihop. I och med att grupperingarna kombineras med metoden bit-för-bit kan läraren faktiskt kräva att var och en ska kunna samarbeta med varje annan elev i gruppen. Samtidigt gäller det att gruppera med förnuft. Det kan vara onödigt att kombinera ihop gruppens värsta antagonister redan vid första tillfället man börjar med gemensamt skrivande.

Det är också stor skillnad mellan ett utåtriktat researcharbete, då eleverna viss del av tiden inte står under skolans uppsikt, och detta textproducerande arbete, i korta tidsportioner, vilket är vad bit-för-bit innebär. Man måste inte byta skrivpartner mellan varje bit, men det kan vara bra att arbeta så när läraren vill förebygga motstånd mot att grupperas. ”Jag begär inte att ni ska svära trohet för livet, bara att ni ska få ihop några användbara formuleringar under den närmaste kvarten.” Och en kvart är en kvart även för den elev som slösar fem av minuterna på att ifrågasätta sina skrivkamrater.

Det är bland annat detta som bit-för-bitmetoden innebär. Korta arbetspass som inte tänjs ut. Tydlighet i instruktionen: vilka jobbar ihop, hur lång är den tilldelade tiden och exakt vilken del av textens disposition ska varje par/trio formulera. Man har ju redan textplaneringen så det läraren behöver göra är att benämna varje del av denna och sedan tillsätta en eller flera skrivgrupper till att skapa text av var och en av dispositionens skelettdelar. Hur många grupper som får samma del beror av hur lång text som man behöver skapa och hur små bitar man anser att varje grupp kan klara. Självklart följer med större vana och högre årskurs kompetens att formulera mer omfattande textsjok, men detta

måste hela tiden bedömas utifrån lärarens kännedom om individernas skrivutveckling. Och det är inte alltid rättvist att vara rättvis...

När man introducerar denna typ av arbete är det också viktigt att vara tydlig med vad som ska hända sedan. Att den text man formulerar tillhör kollektivet och kommer att bearbetas av detta får inte komma som en överraskning. Det kan vara lämpligt att tidigt vänja eleverna att växla mellan rollerna skribent och redaktör.

När den bestämda tiden är ute vidtar nästa bit som sker under lärarens ledning. Man hör efter hur det gått, om man stött på något problem, om man vill ha hjälp av övriga grupper eller av läraren. Som så ofta är lärarens uppgift att hålla tand för tunga, att inte frestas att spara tid genom att själv ge "rätt svar" om en tilltrasslad formulering eller dylikt. Lita på att det finns förslag från kamrater i andra grupper om hur det kan skrivas i stället och försök att enbart vara moderator i den diskussion som förhoppningsvis uppstår. Efter denna samling kan man passa på att omgruppera och ge samtliga grupper tillgång till all text som formulerades under den tidigare biten. Jag utgår här ifrån att man har möjlighet att skriva in direkt i ett gemensamt dokument. För tydlighets skull kan läraren tilldela varje textdel en färg så att man lätt kan orientera sig i den samlade textmassan. Det gör inget om vissa av textplaneringens bitar fått flera olika utformningar medan andra kanske bara fått en. Det finns ingen anledning att peka ut vissa grupper som inte hunnit eller inte velat samarbeta, individerna vet mycket väl själva vad de borde ha gjort under den tilldelade tiden.

Nästa uppgiftsbit för (den eventuellt nya) gruppen blir av mer redaktionell art, att välja och vraka bland befintliga formuleringar tills alla delar av den planerade textkroppen täckts in, utan onödiga upprepningar. Detta innebär att en hel del av det som skrevs under den första arbetsbiten kommer att sorteras bort helt och hållet, annat kommer att behållas intakt och ytterligare annat blir mer eller mindre förändrat. Även denna bit måste ges en förutbestämd tidsram, så att det inte går att slösa bort tid. Problemet i skolan är sällan att det händer för mycket under en lektion utan att det är för tråkigt, för mycket spilltid, för ineffektivt. Det är visserligen inte bra att bli negativt stressad, men det *är* bra att uppleva att det händer något, att jag får något gjort, att jag övar och lär mig och kan se resultat. När en elev klagar över att "det går för fort" så betyder det oftast "det är för svårt", vilket i sin tur betyder att det är för dåligt förberett och för otydligt instruerat. Stora luddiga uppgiftssjok och långa tidsrymder är i regel mycket svårare att hantera för en tonåring än en kvarts

intensivt arbete med en väl förberedd uppgift. En uppgift som man har de rätta verktygen för att kunna gripa sig an.

Det händer ju heller inte något fruktansvärt om man inte ”hinner färdigt”. I och med att man är en del av ett gemensamt projekt så kommer det att bli ett resultat även om man inte råkar vara fullständigt på topp just denna gång.

Vad återstår nu av själva textutformningen? Det beror på. Det kan hända att man avslutar övningen, sparar texten i befintligt skick och tar fram den för finputsning vid ett senare tillfälle. Det beror på hur övrig språkfärdighetsträning är planerad. Om man planerar att arbeta specifikt med sådant som skärper språk- och stilmedvetenhet, genom att till exempel läsa och skriva lyrik eller studera utvalda retoriska texter så blir det givande att därefter ta fram tidigare övningstexter och förfina dem genom stilistiska finesser och retoriska utsmyckningar. Var man befinner sig på dessa områden är avhängigt av elevernas ålder och hur mycket man hunnit läsa i olika genrer.

I retorikens begrepp *elocutio* – som vi gett namnet textutformning – ingår ju som en viktig del det som handlar om stilnivå och ornament, det vill säga hur man väljer uttryckssätt så att texten blir lämplig i sitt sammanhang och njutbar att läsa eller lyssna till. Om lusten att leka med språket har kunnat bibehållas genom skolåren så kommer det att bli en kontinuerlig del av utvecklingen att införliva allt fler troper och stilmarkörer i elevernas verktygslåda vartefter man stöter på dem i exempeltexter.

Huruvida man dessutom ger dem deras klassiska benämningar eller håller sig till översättningar eller elevernas egna namnförslag får avgöras från fall till fall. Latinska eller grekiska termer har inte något egenvärde i själva arbetsprocessen utan det är tillämpningen och förståelsen av figurernas funktion som är det viktiga i verktygslådan. Men visst kan många elever tycka att det är roligt att vidga begreppsförrådet med lite häftig terminologi! Mer om hur stilgrepp och språkliga figurer kan introduceras senare.

Vi har nu bekantat oss med de fyra första stegen i den retoriska arbetsprocessen. Tanken är att själva metoden ska finnas till hands för varje elev att använda sig av varje gång en text ska produceras, oavsett genre, syfte, omfång eller medium. Enskilda uppgifter såväl som kollektiva, i varje ämne där något ska skrivas: det är så här man arbetar. Det är inte beroende av talang eller inspiration utan det finns en hantverksmetod som går att tillägna sig, precis som att sy korsstygn eller lösa ekvationer.

Förstå uppgiften, kartlägg vad som behöver utforskas om ämnet och genomför den utforskningen, planera hur texten ska läggas upp, utforma den och redigera den. Metoden kan verka omständlig när den beskrivs men det arbete man lägger ned på att etablera den kommer att betala sig i och med att den finns till hands i alla kommande textsituationer. Och man övar rimligen med mycket korta texter till en början, så att man lätt kan få överblick och någorlunda snabbt kan få resultat.

Jag ser dessutom för mig den ljusnande framtid då skolans färdighetsträning följer ett kontinuerligt mönster genom alla år, så att lärare i varje ny undervisningsgrupp bara behöver fastställa hur långt majoriteten av eleverna hunnit och sedan tillämpa klok gruppering för att få med eventuella nykomlingar eller efterslänrare.

Alltså, gäller det text som ska presenteras i skriftlig form så är vi klara. Retorik i klassisk mening har dock oftast översatts med talekonst eller vältalighet och följaktligen innehåller den retoriska arbetsprocessen ett par steg till: vägen till den muntligt framförda texten, det retoriska talet.

Då blir nästa steg memoria, vi kan kalla det "textinövning". Här gäller det att ha syftet klart för sig, att hjälpa eleverna att bedöma hur de ska handskas med det skrivna underlaget i olika situationer. Hur förvandlar man den utformade texten till ett stödordsmanuskript för ett muntligt anförande om man ska tala i ett någorlunda ledigt sammanhang? Innantilluppläsning blir sällan fångande, så vilka delar behöver man trots allt faktiskt lära sig utantill? Inledningen? Avslutningen? Övergångar mellan olika avsnitt? Siffror, namn? Svåruttalade ord och fasta uttryck? Formuleringar som man lagt extra möda på? Kanske en bra metafor, en över- eller underdrift med komisk poäng, snygga alliterationer, ett citat eller annat som man inte vill att lyssnarna ska missa.

Det finns ju också tillfällen då man fått förtroendet att tala i ett högtidligare sammanhang, då det kanske finns vissa formaliserade fraser som ska utsägas och då har man bara att öva, öva, öva tills det sitter i ryggmärgen. Och dessutom ha ett ordagrant nedskrivet nödfallsmanus till hands...

Utantillinlärning kan knappast ses som en omöjlig uppgift med tanke på hur många låttexter barn och ungdomar brukar behärska, eller dialogsekvenser från populära teveserier och liknande. Det finns sannolikt poänger av ren hjärngympakarakter att vinna på lite utantillträning ibland, något som kan komma till exempel inlärningen av främmande språk tillgodo.

Det mest givande med detta steg i processen blir antagligen samtal kring olika talkontexter och uppömandet av elevernas känsla för vad som passar sig (aptum). Många elever har också från andra sammanhang sina personliga knep att dela med sig av. Finns det möjlighet att få besök i klassen av en skådespelare eller annan person med stora minneskrav på sig så blir det ännu fler chanser att få tips och bra idéer och säkert i sig en minnesvärd del av arbetet. Alla skådespelare är inte superupptagna Dramatenanställda utan det finns säkerligen lokala teatergrupper och ståuppartister som gärna vill ha kontakt med skolungdomar. Skolan *ska* ha ekonomiska resurser avsatta för denna typ av kulturkontakter!

Trots allt framstår ändå memoria som det steg i den retoriska processen som kan tyckas lite mindre angeläget, ja, kanske aningen gammaldags i vår tid, i motsats till nästa steg: actio, som vi kallar "framförandet". Detta verkar bara bli mer och mer avgörande, på gott och ont. Det finns till och med mediastrategier som påstår att *vad* man säger har mindre betydelse än *hur* man säger det! Man kan mildra det påståendet till att ett misslyckat framförande kan förstöra ett nog så genomarbetat innehåll. Visst ser vi idag även exempel på att man kan komma undan med ett tämligen blekt och tunt innehåll, bara man uppträder tillräckligt övertygande... Dock är det inte demagoger skolan ska fostra utan det rimliga är att vi kommer överens med eleverna om att vi vill att den text vi lagt ner så stor möda på också ska göras rättvisa när den framförs muntligt.

Min erfarenhet är att övandet av de färdigheter som gör ett muntligt framträdande lyckat är bland det roligaste man kan arbeta med i en elevgrupp. Dramaövningar av olika slag kan minska eventuell nervositet, liksom avslappnings- och andningsövningar. Rollspel kan knappast överskattas i sammanhanget, där allt som skapar en positiv stämning i gruppen och ett tillåtande, experimenterande klimat kan uppmuntras. Även här är förstås grupperingen viktig, liksom principen om många korta övningar och satsning på avdramatisering av hela talarsituationen.

Hur man går till väga måste bero på elevernas ålder, på klimatet mellan eleverna i gruppen, på deras vana och trygghet i situationen. Tyvärr är det ganska vanligt att den frejdighet som ofta finns hos de yngre barnen går förlorad framåt puberteten, ibland sorgligt nog just på grund av upplevda misslyckanden som skolan utsatt eleven för. Det är alltför vanligt med påtvingade talarsituationer, utan att undervisningen först har etablerat den basala färdighet som ger den nödvändiga tryggheten eller den lyssnarkultur som borde vara ett absolut krav.

Det kan vara bra att tidigt utforska läget i en ny grupp, till exempel genom att genomföra ett mini-skriv, där varje elev utan att ange sitt namn kan skriva några rader om hur hen upplever att tala inför klassen. Dessa kortfattade vittnesbörder skapar en bild som läraren kan utgå ifrån när man samtalar om nervositet och rädsla för att göra bort sig. Att veta att man inte är ensam är bara det en hjälp.

Det finns egentligen bara två vägar till att våga ta ordet och till en början behöver man båda. Den ena är att vara trygg med åhörarna, den andra att vara trygg med sitt stoff. Min lite sorgliga erfarenhet är att elever förväntas/uppmanas/tvingas att framträda inför fientliga eller totalt ointresserade åhörare med ett stoff som inte är tillräckligt förberett, förstått och förankrat. Eleven tilldelas en specifik uppgift och en tidpunkt då den ska redovisas. Den retoriska arbetsprocessen finns inte på plats, vilket innebär att de flesta elever inte kunnat bearbeta området på ett systematiskt sätt och göra innehållet till sitt eget och planera hur det bäst ska presenteras. (Undantagen är ofta elever som fått hjälp hemma...) Och sedan ska presentationen genomföras inför ett ofta ointresserat, ibland direkt hånfullt, auditorium. Dessutom finns experter, det vill säga lärare, närvarande som har alla möjligheter att notera de misstag man gör, och till råga på eländet ska det bedömas. Antagligen ingå i betygsunderlaget, till på köpet i ett betygssystem där man tenderar att bli bedömd utifrån sina svagheter. Allt är riggat för att skapa talovilja, eller till och med talångest.

Om jag hade makt att bestämma en enda sak i skolan så skulle det vara att inte utsätta elever för att utan förberedelse behöva genomföra det som i stället borde vara *målet* efter en långsam, systematisk progression.

Samarbeta med lärare som vet något om det arbetet! Dramalärare, musiklärare, svensklärare, förhoppningsvis även andra typer av lärare som upptäckt att färdighet kräver övning. För den händelse att den tiden absolut inte finns, att det samarbetet är helt omöjligt att etablera och att muntlig redovisningskravet är ofrånkomligt så försök åtminstone minimera skaderiskerna. Låt eleverna få välja område utifrån en smörgåsbordsprincip så att det finns chans att få tala om något av intresse för dem. Låt dem få framträda parvis (eller tre, fyra) så att de kan stödja varandra. Reducera åhörargruppen vilket också för det goda med sig att redovisningen måste upprepas för ett flertal åhörargrupper så att man kan få uppleva att bli lite varm i kläderna vartefter. Ge dessutom åhörarna konkreta uppgifter: anteckningar, frågor, anknytningspunkter till egna områden etcetera, alltså inte

bedömningsuppgifter. Ge tid i förväg så att eleverna kan få hjälp med svåra namn eller begrepp och inte behöver bli rättade inför publik. Om det är ett tråkigt klimat i klassen måste läraren ha fokus på åhörarnas kroppsspråk, minspel, suckar med mera – helst behöver man vara (minst) två vuxna i sådana lägen. I riktigt bekymmersamma grupper kan de framträdande eleverna få välja vilka åhörare de vill ha utöver läraren.

Sådana situationer är inte något som kan få fortgå i längden men om man inte hunnit arbeta tillräckligt med gruppklimatet än och ändå av någon anledning måste få till muntliga redovisningar så måste det finnas temporära nödlösningar. Kan man få talängsliga elever att tänka ”Det var ju inte så farligt” i stället för ”Det gör jag aldrig om” så är mycket vunnet.

Det är få områden som är så tacksamma exempel på devisen ”övning ger färdighet” som detta att våga ta ordet, våga upphäva sin stämning inför andras öron, och då en vidare krets än de närmaste kompisarna. Därför är det betydligt bättre med otaliga små korta taluppgifter medan man bygger upp actio-verktygslådan. För till den finns mycket att införskaffa, och förhoppningsvis kommer den att fyllas på kontinuerligt genom hela skoltiden.

Det är långt ifrån alla elever som känner talobehag och det brukar alltid finnas några riktiga estradörer. Så elevernas egna idéer och erfarenheter av vad som fungerar blir säkert ett bra bassortiment bland verktygen. I lite högre åldrar finns ofta elever som arbetar ideellt på fritiden, framför allt inom idrottsrörelsen, och det brukar innebära viss vana att ge instruktioner och information. Dessutom finns många elever med estetiska fritidsintressen; vågar man dansa på en scen eller tävla i poetry slam eller spela och sjunga i ett band så har man tips att dela med sig av. Det tidigare nämnda gästspelet av någon professionell scenperson är förstås tacksamt också vad gäller actio. Lokala politiker eller ungdomsförbundspolitiker är önskegäster i sammanhanget!

Utöver elevernas egna tips finns hur mycket som helst att hämta från det offentliga rummet. Vilka förebildliga talare man väljer att studera tillsammans måste avgöras av ålder och språkkunskaper men idag är möjligheterna outtömliga. Via till exempel Youtube finns all världens skiftande retoriska arenor endast några klick bort. Man kan välja högaktuella eller historiska talare, verkliga eller fiktiva, från de mest lågmäلت hjärteknipande till rytande aggressiva. Man kan vara ständigt uppkopplad till guldgruvor som Vita huset och andra politiska fora och man kan via exempelvis SVT play analysera (avsnitt av) partiledardebatter, kongressdagar och liknande. Man kan välja unga talare

som eleverna kan identifiera sig med, man kan välja provokativa talare, pedagogiska talare, världsberömda talare... Genom till exempel TED talks kan man välja talare som behandlar precis det kursmoment som man håller på med i klassen. Man kan ge meningsfulla hemuppgifter när man ber eleverna att hitta sina egna exempel att presentera.

Utifrån exempel identifierar man de redskap som man bedömer som användbara. Vad var det som fångade mig som lyssnare? Hur gjorde talaren för att skapa och bibehålla mitt intresse? Sannolikt kommer exemplen att illustrera en hel del av den klassiska retorikens troper och det blir då återigen en bedömningsfråga när det kan vara befogat att introducera dem som sådana, med deras benämningar, eller om elevernas egna namnförslag fungerar tills vidare.

Man kan också skapa ett "gör-inte-fack" i verktygslådan, där vi lägger de avskräckande exempel vi sett prov på. Men är inte det oetiskt? Jo, om vi skulle ta dem från elevernas privatlivsexempel, men inte om vi hämtar dem från offentligheten. (En brunn att ösa ur i sammanhanget brukar vara sådant som Guldbaggegalan och liknande.) Offentliga personer, oavsett om de är politiker, idrottsproffs, företagsledare, artister, programledare, kändisar av olika slag får faktiskt stå ut med att användas även som exempel på vad man bör undvika. Det gäller ju bara vår interna verktygslåda, inget schavotterande i sociala medier.

När det gäller alla typer av exempel så är det en fördel om de inte bara är tydliga utan också korta, vilket innebär att man oftast använder utdrag ur en längre kontext. Det är inte ämnet retorik som vi är ute efter nu utan vi sysslar med att ge eleverna verktyg för egen actio. Men visst bör man även kunna unna sig att avnjuta hela tal tillsammans, anpassade efter ålder och språkkunskaper, och helst i samband med att de även fyller en funktion i förhållande till de kursmoment som avhandlas i något av klassens ämnen.

Själva hantverkstillämpningen övas gärna i småportioner. Den passar till exempel utmärkt som utfyllnad i slutet av ett helt annat arbetspass, eller i stället för pausgympa när man har suttit stilla för länge. Då tänker jag på röst- och artikulationsövningar, andningsövningar, kroppsspråksövningar, blickövningar med mera, med mera. Lite mer förberett passar övningar att handskas med talarstol och mikrofon, att handskas med manus, med konkreta föremål som ska visas upp, med teknikhjälpmedel av olika slag, med olika typer av miljöer som man kan förflytta sig till (alltid bra med rörelse...) och försöka

göra sig hörd och sedd i, allt sådant som man faktiskt kan öva på och dessutom ha roligt under tiden. Uppmuntra till att ta ut svängarna, att känna efter vad den stora gesten signalerar och hur den känns, hur mycket rösten bär om jag verkligen andas från magen och uppåt, hur mycket jag kan sänka tempo och volym och ändå bli hörd.

Övningarna måste oftast introduceras av läraren, som förhoppningsvis inte drar sig för att bjuda lite extra på sig själv för att illustrera vad man är ute efter, men kan sedan gärna fortsätta i små grupper, så att alla hinner få öva mycket. En del av talekonsten som det så vackert heter är faktiskt rena rama muskelarbetet!

Även här kan man hjälpas åt att finna små detaljer att stoppa i gör-inte-facket. Undvik penna att knäppa med, nycklar i fickan att skramla med, hårsnodd att ta i och ur håret, ring att snurra på etcetera, etcetera. En lite känslig fråga kan gälla så kallade talovanor, som "ääähhh", "öööhhh", "uhmmm", eller favorituttryck "typ", "liksom", "asså", "ba" och så vidare. Mitt grundtips är att strunta i att påpeka sådant när det gäller de egna eleverna, men att tala lite försiktigt om det ifall det blir påpekat beträffande offentliga talare. Idag är det hur enkelt som helst att se och lyssna till sig själv via mobilen eller surfplattan och det kan man absolut uppmuntra. Kanhända märker eleven då själv att något ljud eller ord eller någon hel fras blir upprepade på ett störande sätt, men om någon annan påtalar det är risken stor att det hamnar för mycket i fokus och tar bort koncentrationen på innehåll och andra aspekter av framförandet. I värsta fall kan en elev bli så fixerad vid det hen inte vill säga eller hur hen inte vill låta att talängslan slår till igen. En befriande iakttagelse är att ingen, aldrig så hyllad, talare är helt fri från talovanor...

En vanlig nyhetssändning brukar kunna ge slående exempel på rådande taltrender bland makthavare av olika slag, som att tala utan att röra på munnen eller att tala med otillräcklig lufttillförsel så att knarr uppstår. Intressanta iakttagelser kring genus och röstläge brukar också kunna göras: måste kvinnor lägga ner sin röst för att få gehör? Och varför låter de så kvittriga i äldre filmer?

En tacksam del av actioproggressionen är iakttagelser kring väldigt konkreta inslag i framträdanden man ser tillsammans. Alla lite äldre svenskar minns Olof Palmes fötter som fotografer gärna zoomade in när han talade... Vad gäller för fötter och inte minst händer i talarsammanhang? När är gester ett personligt och charmigt inslag och när blir de irriterande och stjälar uppmärksamheten från det som sägs? Det kan vara givande att ibland stänga av ljudet och endast iaktta mimik och gestik hos en talare.

Hur ska jag förhålla mig till att bli stirrad på av en någorlunda stor grupp åhörare? Ska jag möta enskilda blickar från auditoriet, ska jag titta ovanför allas huvuden, ska jag svepa med blicken hit och dit? Och hur ska jag handskas med föremål jag behöver visa upp, eller bilder jag behöver kommentera; hur långa pauser behöver publiken för att hinna ta del av bildinformationen? Ska jag stå och tala (ger bättre andning) eller sitta bakom ett bord (ger kanske större trygghet) eller kanske vandra omkring i rummet? Det finns inget facit för sådana frågor men det är roligt och tankeväckande att öva och känna efter. Vad signalerar de korslagda armarna, axelandningen, den nedslagna blicken?

Extra intressant blir det om man har elever med olika bakgrund vad gäller kroppsspråk och gestik. Det är inte meningen att alla ska stöpas i samma form så att skolan producerar något slags robottalare. Särdrag som kommer till uttryck är i grunden en positiv faktor: dialekt eller brytning, taltempo, ögonkontakt och plastik, allt bidrar till att lyssnarna minns framträdandet som personligt och engagerat. Å andra sidan finns det förståelse tal som går så snabbt att man inte hinner höra ordentligt, blickar som fastnar hos en enda stackars person i publiken, rörelsescheman som tar hela uppmärksamheten i anspråk. Hur mycket man vill uppmärksamma sådana här aspekter måste avgöras utifrån elevernas ålder och vana. Självfallet ska exemplen aldrig utgöras av de egna eleverna!

Med fördel kan *läraren* ställa upp i "finn-fem-fel"-framträdanden, där olika detaljer överdrivs. Som jag nämnde inledningsvis har övningar inför muntliga framträdanden den positiva egenskapen att de är roliga! Det är roligt och aktiverande och alla får tillfälle att pröva och röra på sig, att överdriva och skratta tillsammans.

Nu har vi alltså lagt grunden för hela den retoriska arbetsprocessen. Att förstå vad den retoriska uppgiften består i, att undersöka ämnet och samla stoff, att planera texten, att utforma texten språkligt, att öva in (vissa delar av) texten och att framföra den. *Intellectio, inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio.*

Varje del behövs och varje del måste övas. Lagom mycket för att ge eleverna de redskap de behöver för att klara skolans – och livets! – krav, men lite i taget så att de hinner smälta stegen och känna sig säkra på grunderna vartefter kraven och genrevariationen ökar genom skoltiden. Med lite i taget menar jag att progressionen består i att börja med mycket korta uppgifter i enkla genrer och med mycket lärarstöd och kollektivt skrivande. Det innebär inte att hoppa över något av stegen i metoden! Det är just dess logiska uppbyggnad som är

finessen. (Däremot kan man som tidigare nämnts nöja sig med de fyra första stegen om man inte är ute efter det muntliga framförandet just då.) Hur ska man kunna skriva/tala om ett ämne om man inte förstått uppgiften? Hur ska man kunna ha något att säga om man inte har fått möjlighet att samla stoff och sätta sig in i ämnet? Hur ska man kunna formulera något på ett vettigt sätt om man inte först fått planera hur stoffet ska läggas upp och vad som är relevant? Och så vidare. Det finns en anledning till att retorikens arbetsprocess stått sig i över 2000 år...

Så här långt har jag försökt att inte visa alltför mycket av den onda sidan av myntet; vilket svek vi utsätter barn och ungdomar för när vi begär prestationer av dem som de inte har de nödvändiga redskapen för att kunna utföra. Men sveket är värre än så: vi är inte ens ärliga! Vi formulerar kunskapskrav i våra kursplaner som implicerar att vi verkligen sysslar med att öva in där nämnda metoder och intellektuella färdigheter trots att det i stor utsträckning inte är detta som sker. Och så småningom sätter vi betyg som utvisar kompetenser som inte alls är för handen.

Vi har byggt upp ett system där det inte ligger i skolhuvudmannens intresse att lägga korten på bordet och gå till botten med bristerna, oavsett vem som driver skolan. Inte konstigt att mätningar av olika slag brukar bli "chocker" eller att lärare på universitet och högskolor sliter sitt hår över oläsliga tentor och allt högljuddare krav från studenterna på kortare och enklare litteraturlistor. Tyvärr sker dock detta hårslitande ofta i tysthet eftersom även den akademiska världen är snärjd i ett ekonomiskt system där genomströmning är måttet på succé.

Att inte hela korthuset rasat samman totalt beror på att det på många håll ändå görs heroiska ansträngningar, och framför allt för att hemmiljön fortsätter att vara den viktigaste framgångsfaktorn för skolan.

Det finns fortfarande någorlunda många barn som får del av högläsning från tidig ålder, som har tillgång till tidningar, tidskrifter och böcker i hemmet, som tas med på bibliotek och kulturevenemang, som deltar i samtal och diskussioner med vuxna, som introduceras på ett ansvarsfullt sätt till moderna medier och därav följande behov av källkritik och så vidare. Men är det rättvist? Och är inte denna grupp krympande? Skulle vi inte behöva ha hela befolkningens barn och ungdomar med på färden mot kunskapssamhället, oavsett kön och bakgrund? "Sverige ska inte konkurrera med låga löner utan med hög kompetens." Jo tack.

Nog om detta. Denna bok har som syfte att belysa myntets solsida! Att deppa ihop är inte en ansvarsfull väg. Särskilt inte som det är fullt möjligt att förse varje förskolebarn, skolbarn och skolorungdom med en systematisk progression av metoder för att kunna tillgodogöra sig kursplanernas kunskapsmassa och kunna uttrycka sina kunskaper i tal och skrift. Arbetsprocessen finns, genrekunskapen finns.

Vi behöver inte gå några tidsödande omvägar, det gäller bara att inspirera varje lärare att fylla ryggen med råg och ta det första steget mot en genomtänkt implementering av arbetsprocessen och relevanta genrer. Allt utifrån sina elevers ålder och sitt ämnes behov och möjligheter. Lättare går det förstås med händerna utsträckta mot kolleger och med stöd från skolledningar och skolmyndigheter, forskare och lärarfortbildningar. Men inget hindrar den enskilda läraren att påbörja processen nästa lektion! Struktur och progression och en flertusenårig tradition i ryggen i stället för dagens ideliga pedagogiska modeväxlingar och tuvhoppande utan sammanhang och styrelse men med en gnagande känsla av att man inte riktigt vet vart det bär hän. I många fall mot utbrändhet, långa sjukskrivningar eller avhopp från yrket.

För att ytterligare belysa myntets uppsida och även bidra med argument från olika områden att delge eventuellt undrande föräldrar eller kolleger eller chefer av olika slag kommer jag i fortsättningen av boken att gå in mer i detalj på ett antal av de speciella fördelar retoriken som kunskapsmetod innebär.

Retorik och empowerment

Skolan styrs inte enbart eller ens framför allt av de olika ämnernas kursplaner utan läroplanens tyngsta avsnitt är värdegrunden. Vi har i demokratisk ordning kommit överens om vilken bas vårt samhällsbygge ska vila på och som vi förpliktigar oss att inpränta i varje ny generation. Det gäller vår människosyn och vår samhällssyn, vår etiska kompass. En tradition av humanistiska värden som ska gälla oavsett religion och andra bakgrundsfaktorer. Skolan ska visst inte vara neutral i värdefrågor, den har en uttrycklig uppgift att förankra respekten för människovärdet och demokratin, solidaritet, jämlikhet och jämställdhet.

Tyvärr finns det risk att många barn och ungdomar upplever värdegrundens honnörsord som tomma fraser, att de jämför sin egen och kanske hela sin

familjs tillvaro med begreppens innehåll och märker att orden klingar ihåligt, när det hävdas att det är dessa som genomsyrar samhället och skolan.

Solidaritet med svaga och utsatta? Men varför står då så många passiva och bara flinar när mobbarna kastar hans nya jacka i en lerpöl och trampar på den? Jämställdhet mellan kvinnor och män? Men varför måste hon då alltid skynda hem direkt efter skolan och ta ansvar för hushållssysslor i stället för att spela fotboll som sin bror? Individens frihet och integritet? Varför får han då inte klä sig, sminka sig och smycka sig som han känner för utan att bli hånad och förföljd? Alla människors lika värde? Men varför går då hennes föräldrar arbetslösa år ut och år in trots goda utbildningar i ursprungslandet? Och så vidare.

Bara detta att vara minderårig är ju i sig ett undantag från alla människors lika värde. Barnet har inte bestämmanderätt över sig själv. Är föräldrarna illa lämpade för sin fostrargärning ska det väldigt mycket till innan omvärlden reagerar. Och inte heller då har barnet makt att avgöra hur tillvaron ska redas ut till det bättre. Föräldrars rätt till umgänge med barnen verkar bra mycket starkare än barnens rätt till integritet och trygghet. Är skolmiljön destruktiv och de vuxna där illa lämpade för sitt uppdrag så har barnet ändå skolplikt och det ska mycket till för att få en despotisk eller kränkande skolanställd förpassad därifrån.

Klassråd och elevråd i all ära men när klassens representanter gång på gång möts av en klapp på huvudet eller lite budgetexercis från skolledningen när de framför klassens i god ordning framröstade önskemål så inser de flesta barn att man endast övar demokratins former. Man har ingen makt.

Är skollunchen schemalagd till kvart över tio så är den, oavsett hur hungrig och trött man hinner bli framåt eftermiddagen, eftersom man inte var hungrig alls då det var bestämt att man skulle äta. Är omklädningsrum och duschar utformade utan någon hänsyn till begreppet integritet, särskilt inte i dessa tider av ständig filmningsrisk, ja, då återstår bara att utebli från idrottslektionerna. Ombyggnad kostar så och så många miljoner, lilla vän, men "visst ska vi prata med dom grabbar som stör".

Hur annorlunda vore det inte om barn och elever hade makt! Visserligen inte rösträttens eller pengarnas makt, men ordets! Om de visste hur en argumentation ska byggas upp, var argumenten finns att hämta och hur man finner stöd för dem, hur man skapar en insändare till lokaltidningen och en skrivelse till kommunens barn- och utbildningsnämnd. Om de vore vana att ta

kontakt med journalister och politiker, att skapa slagkraftiga bilder eller filmsekvenser och att tala väl genomtänkt i lokalradion. Kort sagt, om de hade tillgång till och vana vid de redskap som krävs för opinionsbildning och demokratisk påverkan. Om skolan systematiskt arbetade med empowerment, det vill säga sitt kompensatoriska uppdrag. Som värdegrunden uttrycker det: fostran till demokratiska medborgare.

Det är inte helt lätt att ge en bra svensk term för begreppet empowerment – förmaktligande låter lite otympligt – men det innebär att stödja grupper som i nuläget inte sitter på någon större makt att inse att de kan förändra detta. Och att förse dem med de verktyg som möjliggör förändringen. Inte skolk, inte vandalism, inte inbördesstrider typ mobbning och kottier, inte sabotageverksamhet mot lektionerna, inte ens andlig frånvaro, med eller utan mobilens hjälp. Nej, förmaktligande: var medveten om och stolt över den du är, förvänta dig respekt för dina erfarenheter, kunskaper och uppfattningar, och kräv att bli lyssnad på.

Den retoriska arbetsprocessen och de retoriska verktygen är förmaktligandets kungsväg. Måtte skolan hinna före med att ge detta, innan frustrerade och förbisedda grupper och individer väljer någon av de vägar som kommer att vara återvändsgränder med mer eller mindre katastrofala konsekvenser: apati, självdestruktivitet, våld, terrorism...

Nu har jag sett empowerment framför allt ur ett skolperspektiv, med fokus på kopplingen till värdegrunden, men begreppet har bäring långt därutöver. Förtryckta minoriteter, förtrampade livsstilsval, förkrympta möjligheter, förvägrade rättigheter, försvunna friheter – upprättelse går genom empowerment. Och empowerment går till stora delar genom retorik.

Retorik och språkutveckling

”Mitt språks gränser är min världs gränser.”

Stämmer det verkligen? Det kräver i så fall att språk definieras så att det innefattar alla möjliga uttrycksformer, alla sätt som yttervärlden kan presentera sig för oss, genom alla typer av intryck. Vi behöver vidga vår språkkompetens i den visuella tid vi lever i så att vi kan förstå och tolka så mycket mer än det verbala språket.

Nog har världen presenterat sig som dofter, känsselförnimmelser, ljud- Och synintryck i alla tider, men idag kan vi, med hjälp av teknik, skapa yttranden, texter, i form av bild-ljudkombinationer som kräver en ytterligare form av litteracitet för att kunna tolkas och skapas. Eller värja sig mot...

Läs- och skrivkunnighet i den gängse betydelsen är otillräckligt i ett högteknologiskt, kommersiellt samhälle. Vad säger den enorma rörliga reklamaffischen vid sidan av vägen till mig? Vad skapar musiken som beledsagar filmscenen för budskap? Vad vill Almedalspolitikern få sagt till mig när han framträder i t-shirt och sandaler i stället för kavaj och slips? Varför står det en liten traditionell rysk docka bredvid monitorn i bakgrunden när en expert intervjuas angående datasäkerhet efter en attack mot svenska media? Vad är det för rörelsemönster hos skådespelaren som berättar om annalkande fara, långt innan hon yttrat ett endaste ord?

Jag måste kunna tolka den strida ström av mer eller mindre tydliga meddelanden och påståenden som jag blir överöst med bara jag går ut på gatan, öppnar datorn eller tar emot en instagrabild.

Men för att vara fullt litterat i vår tid måste jag också själv kunna använda ett flertal delar av språket, om inte alla så åtminstone några utöver de verbala. Att kunna läsa diagram, tabeller och liknande ligger sedan länge inom flera olika ämnens färdighetskrav, men när det gäller kroppsspråk, gestik, bildspråk, filmspråk, de språk som utgörs av musik och dans etcetera så finns det risk att den kompetensen går många elever förbi. Estetiska ämnen har hamnat på undantag i den senaste gymnasiereformen och de elever som inte specifikt väljer något av dessa ämnen kommer att få klara sig med det som hinns med under grundskoletiden. Desto viktigare är det med den retoriska progressionen så att just retorikaspekten av varje ämne blir belyst och övad från tidig ålder. Varje språktyp har sina verktyg för påverkan, för att framföra budskap och argumentera, kanske agitera – eller dölja! Retorik handlar också om det man inte visar...

Att de gängse grafemen i den alfabetiska skriften inte räcker till är ingen nyhet. Matematikens språk och dess symboler, liksom musikens notskrift är två urgamla exempel. De knäppta händerna, korstecknet, knäfallandet etcetera ingår som yttranden i religiöst språk. Men på senare tid har behovet av symbol- och ikonförståelse fullkomligt exploderat, i och med digitalisering och allmän teknikutveckling. Inte ens trafikskyltar kan sägas vara intuitiva alla gånger utan kräver explicit inlärning.

Min egen erfarenhet är att det faller sig naturligt för ungdomar och barn – även små barn – att uppfatta bilder som yttranden. När jag sänder ett flera meningar långt sms till något av mina barnbarn får jag ofta en enda liten figur tillbaka, till exempel en hand med tummen upp. Och det räcker ju.

Röstbehandling, kroppshållning och säkert också utstyrelse i vid bemärkelse har förstås alltid ingått i actio. Men denna aspekt har blivit mångfalt viktigare i vårt visuella samhälle. Hur man "går genom rutan" tycks avgörande för en politisk karriär, eller hur en frisyrr uppfattas. Och visst var det ett retoriskt yttrande att i början av it-eran framträda i fleecetröja bland övriga kostymklädda börs-vd:ar. För ungdomar förefaller det vara alldeles självklart att en persons hela uppenbarelse är ett statement. Man skapar en persona genom klädsel, piercingar, frisyrr, sminkning; allt säger något. Och hur ytligt eller onödigt man än kan tänka att denna retorikisering av hela personen är så går den inte att undkomma. Den ostajlade talaren i konventionell klädsel kommer också att tolkas, att bedömas redan innan första ordet är sagt.

Retorikens huvuduppgift i språkutvecklingen kommer säkert även framgent att vara att öva eleverna att verkligen förstå det de hör och läser, att kunna tolka det, genomsåda hur det är uppbyggt och även "läsa mellan raderna" för att avslöja eventuella entymem byggda på dolda premisser. Därutöver måste de få stöd i att själva kunna producera skrivna och talade texter, med hjälp av den retoriska arbetsprocessen. Men begreppet "text" behöver vidgas att även omfatta ovan diskuterade visuella yttranden, så att eleverna tränas att tolka och ta ställning till de påståenden som ligger i bilder, filmer, musik med mera. De behöver även få stöd i att själva välja och tillämpa icke-verbala uttrycksformer och inse vad de därigenom kan förmedla, som förstärkning av verbal text eller som fristående yttranden. De behöver kunna förstå såväl som producera multimodala texter.

lakttagelser kring skapandet av en persona och hur den kan uppfattas eller missuppfattas av olika målgrupper kan leda till intressanta samtal med relevans för värdegrunden. När är symboler eller gester kränkande? Vad gäller för religiösa symboler? Är det smart eller fejt att anpassa sig efter vad man vet om målgruppen? Här kommer retoriken att underlätta det nödvändiga samtalet om värdegrundsfrågor, eftersom man kommer in i dem från ett annat håll än det vanliga. Om det nu ens är så vanligt att värdegrunden diskuteras under lektionerna?

Vad är det då som ger just retoriken en särställning när det gäller den för all kunskapstillväxt nödvändiga språkutvecklingen? Jag har redan beskrivit systematiken, detta att veta hur man gör, att ha en arbetsmetod. Detta leder till att man faktiskt *gör*, det vill säga att fler texter över huvud taget produceras, att det inte slösas bort så mycket tid och att det inte byggs upp ett skriv- och/eller talmotstånd. Ju mer man talar, lyssnar, läser, skriver desto bättre blir man på det. Särskilt när man befinner sig under utbildning då man förhoppningsvis får del av utvecklande respons på det man gör.

Utöver det självklara, att det man ofta gör blir man säkrare på, så har retoriken specifika språkutvecklande inslag. Ett sådant är att den förutsätter ett laborativt arbetssätt. Eleverna blir aktiva och kan redan tidigt utvecklas till språkspanare. Här finns de bästa möjligheter till meningsfulla hemuppgifter och ett utåtriktat arbete! Ge konkreta spaningsuppgifter parvis, gruppvis eller till hela klassen. Ha gemensamma dokument kontinuerligt tillgängliga där alla kan gå in och bidra. Ge mycket korta texter eller talavsnitt som exempel, så tydliga att eleverna själva kan peka på det speciella i formuleringar eller bilder. Sluta kasta bort reklamutskick utan använd deras bilder och texter och bildtextbricolage i klassrummet. Använd insändarsidor, korta ledarstick och tweets, spara på Youtubeklipp och korta exempel från playfunktioner, musikvideos och så vidare. När ni tillsammans identifierat några olika retoriska grepp som är relevanta för den åldersgrupp det gäller så kan de läggas i klassens språkliga verktyglåda, under lämpliga namn. Kanske klassens egna namnförslag, kanske de klassiska benämningarna. Det får bedömas från fall till fall. Upprepningar, ordvitsar, överdrifter, liknelser, det är inte så svårt att känna igen när man väl fått upp ögonen för det. Att sedan se exemplen i sin egen omvärld och kunna bidra till klassens samlingar skärper den språkliga uppmärksamheten. Att varje elev får med sig den gemensamma verktyglådan och exempelsamlingen underlättar progressionen. Det är kanske flera årskurser senare som en kollega tar fasta på till exempel begreppet upprepning och hjälper eleverna att undersöka vilka typer av upprepningar det är, och vad de har för effekt. Är det ord eller hela fraser i början av meningarna (anafor) eller i slutet (epifor)? Är det själva ljuden (fonemen) som upprepas? I början (allitteration), i mitten (assonans) eller kanske i slutet (slutrim)? Uppstår en rytm, skapas en stämning eller blir det kanske bara tjatigt?

Extra intressant är språkspanandet numera i de flesta undervisningsgrupper genom att många olika modersmål finns representerade. Kanske vill elever som har svenska som andraspråk åta sig att jämföra hur de olika språken –

modersmålet och svenskan – förhåller sig fonem- eller prosodimässigt, eller i fråga om metaforer och utsmyckningar. Vad innebär det att växla mellan ett metafortätt språk och ett som är mer rakt på sak? Sådana spaningar blir tacksamma hemuppgifter, gärna i samarbete med elevernas modersmåls lärare.

En lite mer avancerad men nog så viktig språk aspekt som dyker upp "automatiskt" vid retorikstudiet är frågan om stil. Via begrepp som målgrupp och lämplighet (aptum) blir det lättare att samtala om varför olika sorters språk passar i olika sammanhang. Läraren behöver även här inleda med mycket tydliga exempel på skilda stilnivåer för olika kontexter: från religiösa urkunder, från juridiska avtal, från småbarnsböcker, från raptexter, från kärlekslyrik från olika tider, från sms eller chattar mellan kompisar, från teknikmanualer och så vidare.

En effektiv övning är att låta eleverna arbeta med att "översätta", men inte mellan olika språk utan mellan olika stilnivåer. Hur berättar man om moppeolyckan för en kompis, för sin oroliga farmor, för försäkringsbolaget? Hur ändrar man sina formuleringar mellan rastens sätt att kommunicera (kanske multietniskt ungdomsspråk?) och lektionens förklaring av vad man vill ha hjälp med av läraren från pågående arbetsområde? Eller om man tar chansen att lämna in ett så kallat medborgarförslag och ska förklara vad man vill inför kommunfullmäktige? Kanske har man fått äran att hålla klassens avskedstal när man går ut nian, vilken stil väljer man då? Ska jag anpassa mig, ska jag medvetet provocera, ska jag "bara vara mig själv"?

Elever kommer att även kunna bli stilspanare och bidra med egna exempel från sin omgivning, bara vi kommit överens om de etiska spelreglerna om varifrån exemplen bör komma – ej från privatlivet. Min erfarenhet är att exemplen på "icke-aptum", alltså illustrationer av bortgjordhet och pinsamheter, gärna överväger... Inte minst om man ser till helheten, den retoriska situationens multimodala aspekter.

Samtal om stilmarkörer är tacksamma för att skärpa elevernas språkliga känslspröt. Vilka ord avslöjar textens ålder? Vilka ord skapar stämningen? Vilka är de "fina", de högtidliga orden? Vilka ord är "fula" – och varför? Hur skiljer sig detta mellan olika språk/kulturer? Är ord fula på grund av hur de låter, på grund av sina associationer, på grund av sin betydelse, på grund av sin historiska belastning, något annat? Finns det ord och begrepp som över huvud taget inte ska användas? Vem bestämmer det, vem har tolkningsföreträdet?

Åter vimlar det av möjligheter att komma åt värdegrundsfrågor, lika angeläget som tacksamt.

Retorik och samarbete

Om du som läser detta är verksam inom skolan, vilket jag hoppas, kan det hända att du ibland tänkt: "Men hur ska jag hinna med allt detta? Det är stressigt nog som det är!" Den retoriska arbetsprocessen kan tyckas omständlig när den beskrivs men jag påminner om att det gäller att grundlägga den genom kortkorta texter, både att läsa och producera. Och det rör sig ju inte – som så ofta annars i skolan – om att nya uppgifter läggs på utöver allt annat, utan den ersätter och onödiggör en mängd annat. Men det avgörande är att ingen ska göra hela jobbet ensam!

I själva verket är detta ännu en av retorikens "automatiska" fördelar: den gör samarbetet självklart! Det är inte länge sedan lärarjobbet var ett nästan totalt ensamarbete, bakom den stängda klassrumsdörren. Idag har olika sätt att organisera arbetslag slagit igenom i stort sett överallt vilket förändrat bilden en hel del. Ämnesövergripande projekt och samarbeten som involverar kompetenser från olika ämnen har blivit vanligt. Dock finns det inte särskilt mycket av att färdighetsträningen sker över hela ämnesfältet, med en systematisk progression där bitarna hakar i och stöder varandra som i ett blixtlås. Som svensklärare har jag ofta förväntats/ombetts att språkgranska inlämningsuppgifter som gjorts i andra ämnen, utan att ha fått vara delaktig i eller kunnat påverka den process som lett fram till slutprodukten. Elever förväntas "kunna skriva" och "kunna läsa" och "kunna tala" och kan de inte det på det sätt som respektive lärare har behov av så är det "svensklärarens fel". Att varje ämne kräver sin genrekunskap, sin ordkunskap och sitt sätt att presentera resultat har inte riktigt slagit igenom, eleverna ska bara helt enkelt kunna detta utan att ha fått explicit träning av den specifika kompetens som till exempel historia eller biologi kräver.

Som mentor har jag fått insyn i hur talängsliga elever utsatts för muntliga redovisningskrav i andra ämnen, utan att kollegan ifråga konsulterat mig som svensklärare angående hur långt vi kommit med muntliga övningar, än mindre bett om råd om hur hen själv skulle kunna arbeta systematiskt med övningar med inriktning mot det egna ämnet. Kort sagt är det ännu inte självklart att varje lärare själv har ansvar för att presentera och öva de redskap som krävs för att eleverna ska kunna förstå facktexter i just det ämnet och kunna redogöra

för resultat, såväl muntligt som skriftligt, på de sätt som är lämpade i just den kontexten. Det ansvaret kan förstås mycket gärna utövas i ett samarbete med kolleger, inte minst som vissa färdigheter av hävd har legat mer inom vissa ämnen. Lika självfallet är det att det allra smidigaste (om än inte alltid det intressantaste) samarbetet sker med en själv, så visst har lärare i de tidiga åldrarna ofta en fördel, i och med att klassläraresystemet finns kvar i ganska stor utsträckning på de flesta håll och det möjliggör överblick och planering helt integrerat mellan ämnena. I en lycklig framtid kommer detta att ha medfört att eleverna har mycket mer av de nödvändiga verktygen i bagaget redan tidigt vilket då i sin tur underlättar för de ämneslärare som tar vid och kan avnjuta frukterna av de goda grunderna och kan fokusera på att utvidga och fördjupa. Det vill säga den lyckliga framtid när det systematiska tillägnet av den retoriska arbetsprocessen och viss genrekunskap är en uttalad röd tråd genom hela skoltiden.

Retoriken är ett så pass välstrukturerat och lättbegripligt område att man kan ta sig an det oavsett ämne och åldersgrupper. Om mitt ämne kräver skriftliga presentationer så är det föga meningsfullt att jag konstaterar "dom kan ju inte skriva ordentligt" eller frågar mig "varför har dom inte fått lära sig detta?" Om mitt ämne kräver att kunna ta till sig vetande via tabeller och diagram är det ingen idé att jag undrar "borde dom inte ha gått igenom detta i matten?" Och om mitt ämne kräver muntliga presentationer för att ge mig tillräckligt bedömningsunderlag så hjälper det knappast att jag förundrar mig över att "man hör ju inte vad dom säger" eller tänker "borde inte svenskläraren åtminstone ha lärt dom att inte stå och läsa innantill?" Nej, de färdigheter jag behöver finna hos mina elever för att de ska kunna hänga med och utvecklas i mitt ämne, de färdigheterna måste jag själv förvissa mig om att de har. Bland annat genom ett nära samarbete med mina kolleger. Det som saknas i elevernas verktygslåda för att klara just mitt ämne, det måste jag själv se till att de införskaffar. Förhoppningsvis i samverkan med kolleger, så att vi hela tiden kan dra ömsesidig nytta av varandras kompetens och erfarenhet, och kan spara tid och undvika tjatighet genom att bygga vidare utifrån där eleverna befinner sig i stället för att börja från början om och om igen.

Varför skulle någon annan än NO-läraren ha övat arbetsprocessen bakom en exkursions- eller laborationsrapport? Vilken terminologi krävs där, vilken stilnivå? Varför skulle någon annan än SO-läraren ha övat läsning av och lyssning till inlägg i den aktuella samhällsdebatten, med spaning på retoriska finter som kan vara frekventa i den kontexten? Varför skulle någon annan än

engelskläraren ha introducerat retoriska storheter som Winston Churchill eller Martin Luther King och hjälpt eleverna att analysera vad deras retoriska genomslag bygger på?

Å andra sidan, varför inte hjälpas åt? De världsberömda talarna kan fördjupa historiestudiet, de samhällsdebatterande inläggen kanske bygger på statistik som lättare förstås – eller genomskådas – via samverkan med matematiken. Och materialet som exkursionsrapporten bygger på kan få ytterligare meningsfulla dimensioner som utgångspunkt för estetiskt skapande: fotografier, akvareller, små essäer, musik eller naturlyrik. Det är alltmer nödvändigt att vi blir bättre på att överbrygga gapet mellan naturvetenskap och humaniora och skolan skulle kunna visa goda exempel på detta, så att det blev tydligt för eleverna att världen hänger ihop. Så som den gör för förskolebarnen. Och så som den gör ”i verkligheten”.

Kanske, kanske kan ett fördjupat samarbete via retoriken bidra till att luckra upp den otidsenliga ämnesuppdelning som skolan av tradition släpar på. Tvärvetenskap och flerdimensionella perspektiv på de stora frågorna är snarare vad världen behöver. Och det är de stora frågorna som barn och ungdomar längtar efter att få dryfta tillsammans med kloka vuxna. Sviker vi där så riskerar vi att de vänder sig annorstädes – dit där de enkla svaren finns...

Som nämnt ovan är samverkan lättare när man ”samarbetar med sig själv”, som när man har samma undervisningsgrupp i flera ämnen, och kanske ännu tydligare under de första skolåren, då en klasslärare ofta har överblick över och kan planera ett flertal ämnesområden som tvärvetenskapliga teman. Men även de yngsta eleverna brukar möta ett antal olika lärare, ofta i estetisk-praktiska ämnen och kanske i engelska, så även klassläraren har goda möjligheter att vidga de retoriska vyerna.

Det finns också lite specifika övningsinslag i retoriken som med fördel kan tas om hand av lärare med specialkunskaper, som övriga kolleger kan stödja sig mot och bygga vidare på genom hela skoltiden. Mycket av detta handlar om själva framträdandet (actio). Andning, röstbehandling, intonation, tempo leder tankarna till musikämnet, medan andning, kroppshållning, magstöd och plastik leder till idrottsämnet. Visuella och auditiva hjälpmedel för tankarna till teknikämnet, medan bild- och filmtolkningens retoriska inslag finns i bildämnet. Har man elever som valt drama så är möjligheterna till actioutveckling än större. Hur man kan använda – eller missbruka – statistik på ett retoriskt sätt kan väl ligga såväl matematik- som samhällskunskapslärare varmt om hjärtat,

medan till exempel stilistiska finesser gärna behandlas av svensklärare och övriga språklärare, inte minst modersmållärare. Det är också givande att känna till lite grann om elevernas fritidsaktiviteter, eftersom många sysslar med musik, teater, olika sporter och dataspel med mera på ett sätt som ger kompetenser som skolan ibland missar att involvera i undervisningen.

Jag ser framför mig ett arbetssätt där det hela tiden är naturligt för den enskilda läraren att hålla sig à jour med vad som pågår i elevernas hela skolvardag (och i någon mån även livet utanför skolan) och där lärarna samverkar kring att bygga upp elevernas färdigheter, så att de finns där när de behövs, för skolarbetet eller för livet i allmänhet. Detta innebär att lärare bäddar för sina kolleger och att man sparar tid åt varandra. Finns metoder och redskap förberedda så kan desto mer tid och energi läggas på innehållet.

Även om detta avsnitt handlar om retoriken som samarbetsnav så vill jag avsluta med att jag väl vet att olika skolor ser olika ut och brottas med olika undervisningssituationer. På vissa håll är man kanske redan i full gång med samarbetsprojekt av alla de slag och kan snabbt och smidigt tillsammans gripa tag i retoriken som det hjälpmedel för struktur och systematik som det kan vara och är. Men om man inte befinner sig i en sådan arbetssituation, hur gör man då? Återigen framstår retoriken i all sin fantastiska flexibilitet, i och med att den finns även för den ensamma läraren, fix och färdig som teori och metod att bara börja ta tag i. Jag får helt enkelt laga efter läge och börja med det som just jag finner mest angeläget och/eller genomförbart i min grupp, beroende på elevernas ålder och studiesituation i övrigt. Varje litet steg vi genomför – eleverna och jag – kommer att underlätta nästa steg.

En tacksam genre att inleda med brukar vara argumentation. Vad jag fyller genren med avgörs av ämnesinnehåll och elevålder. Finns det något relevant i närmiljön som kan engagera eleverna samtidigt som det kräver research (inventio) som ger ämneskunskaper inom det område som ligger i kursplanen i mitt ämne? Någonting som berör skolans verksamhet? Barns villkor, här och på andra håll i världen? Fusk och orättvisa brukar engagera, inom sport, skola, samhälle, globalt? Djurens rätt; vilda djur, tamdjur, husdjur, försöksdjur, djur att jaga, djur att äta...? Möjligheterna är oändliga är den för en gångs skull adekvata klichén. Frestande är förstås att be eleverna om förslag men då måste ramarna tydligt anges så att inte besvikelsen blir för stor när allt som föreslås inte kan behandlas eftersom vi ju har en kursplan att rätta oss efter. Det är det som är mitt läraransvar, att våra retorikövningar inte stjälar tid utan berikar mina ämnen.

Den lärare som upplever kollegial ensamhet eftersom arbetslagsträffarna aldrig används till diskussion av undervisningens innehåll utan mest handlar om administration och ytplanering och elevbekymmer har alltid möjligheten att använda eleverna som informatörer. Jag kunde ha valt "spioner" men bedömde att det ordet var alltför negativt laddat – just det, retoriska bedömningar gör vi oavbrutet, mer eller mindre medvetet... Vad jag menar är att jag kan fråga vad eleverna arbetar med inom andra ämnen än mina, om de har några bra förslag från andra ämnen, om de brukar skriva eller prata på något särskilt sätt i andra ämnen och om de tycker att det är lätt, svårt, konstigt, roligt och så vidare. Sedan får väl ögonblicket avgöra när jag vill slänga ut lite trevare till mina kolleger, snarare erbjuda mina tjänster än göra något som kan uppfattas som intrång. "Jag fick höra att ni håller på med 'Lag och rätt' och tänkte att vi kanske kan skriva en övningstext med det temat i mitt ämne. Vad tror du?" "Jag hörde att några elever pratade om att ni arbetar med energislag nu under en period. Jag jobbar med debattövningar och kanske kunde vi ha en pannediskussion kring energifrågor mot slutet av ditt tema som vi förbereder båda två?" Något i den stilen. Kanske visar det sig att suget efter samarbete utifrån en så etablerad metod som retoriken är finns där. Annars får jag gnetta på på egen hand. Men ensam är jag ändå aldrig. Jag har ju eleverna. Ge inte upp.

Retorik och verkligheten

Egentligen är det ett ganska egendomligt talesätt att man lär för livet, inte för skolan. Dels låter det som om den långa skoltiden inte riktigt ingår i livet, trots att vi annars brukar vara väl medvetna om hur stor betydelse barndomen och tonårstiden har för personlighetens utformning. Våra första decennier, som till stor del består av förskola och skola, utgör grunden för vårt fortsatta liv och kan komma att prägla vår självbild och vår syn på omgivningen. Särskilt om det förekommit svåra prövningar, som mobbning, idrottsångest, provstress, utfrysning, talängslan eller någon form av funktionsnedsättning som påverkat möjligheterna att lyckas och må bra i en så pass utsatt miljö. För att inte tala om traumatiska upplevelser som inget barn borde behöva genomgå, av våld, krig, flykt.

Dels är det numera också så att framgången i lärandet för skolan i allt högre grad blir avgörande för fortsatta livschanser. Det är inte lätt att få ett arbete över huvud taget för den som saknar fullständigt gymnasiebetyg. Konkurrensen

till de mest attraktiva utbildningarna på universitet och högskolor är knivskarp och det gäller att i tid inse att man gör klokt i att lära för skolan så länge man befinner sig där, för att därefter kunna få tillgång till det fortsatta lärande man eftersträvar för att förverkliga sina framtidsdrömmar.

Samtidigt är det ändå något artificiellt över skolan. Det känns som om det riktiga livet pågår någon annanstans. Man ska lära sig saker som man inte riktigt ser nyttan med men får veta att det är kunskaper och färdigheter som man kommer att behöva senare. Ibland blir det nästan lite löjligt när uppgifter på mellanstadiet motiveras med att "det här måste ni kunna på högstadiet", varefter uppgifter på högstadiet motiveras med att "detta måste ni kunna på gymnasiet" och så vidare. När kommer det jag behöver kunna för min egen skull, för den tillvaro jag har här och nu?

Antagligen kom detta faktiskt redan i förskoleklassen och de allra första skolåren! När barn intervjuas om varför de ska börja skolan så brukar de ha svaret klart för sig: "Jag ska lära mig läsa och skriva." Och knappast för att klara mellanstadiet. Nej, dessa språkliga färdigheter, skriftens mysterier, motiverar sig själva, här och nu, i det fullt pågående livet.

Det är bland annat därför retoriken passar in så bra. I stället för krystad motivation i form av löften/hot om kommande kompetenskrav kan man haka på denna naturliga motivation på ett genomtänkt sätt. Vi bara fortsätter att lära oss läsa och skriva – och tala och lyssna – på alltmer förfinade och förgrenade sätt, varefter skolåren går och behoven av olika sorters litteracitet dyker upp. "Men räkna då?!" undrar vän av ordning, "vill inte barnen lära sig det lika självklart?" Det brukar dock inte komma med i förskolebarnens svar inför skolstarten. Min gissning är att det beror på att det är en självklarhet för barn att "räkna" ingår i läsa-skrivakomplexet. "1 + 4 = 5" måste ju också läsas och skrivas! Matematikens språk är en aspekt av litteraciteten, likt till exempel bildens eller musikens.

Jag nämnde i ett tidigare avsnitt att lärare inte längre kan utgå från det vertikala tänkandet: "nu övar vi detta i sjuan för att ha nytta av det i nian", utan behöver finna meningsfullhet i arbetsuppgifterna på ett mer horisontellt sätt. Detsamma gäller förstås eleverna, och kommer sannolikt att göra dem mer motiverade för arbetet här och nu. I stället för att ständigt blicka framåt behöver vi spana av vidderna runt omkring oss.

Vilka andra ämnen/lärare kan vi arbeta tillsammans med? Vilka andra klasser, äldre eller yngre eller jämnåriga? Här i den egna skolan eller någon

annanstans? Kanske på en annan ort, där några av eleverna och deras familjer har rötter sedan tidigare generationer? Kanske i ett annat land, varför inte ett land som några av eleverna har extra starka band till? Och varför inte involvera fler vuxna, inte bara modersmållärare utan även vuxna i barnens hemmiljö eller i fritidsaktiviteter. Kanske flera generationer, om möjligt? Och vad har grannskapet att erbjuda av intresseväckande och kunskapsbringande miljöer? Varför ser staden ut som den gör? Är den bra upplagd, för barn, för gamla, för växter och djur, för bilar och affärer..? Varför tycker inte alla likadant om sådana saker, vad är tanken med politiska partier? Och hur mycket kan dessa bestämma, om vår skola, om vår stad, om vårt land, om hela världen...

Oftast tar skolarbetet sin utgångspunkt i den för årskursen aktuella kursplanen och ibland faller det sig så lyckosamt att vi kan anknyta detta kursinnehåll till något aktuellt, något i omgivningen, och på så sätt få möjlighet till ett mer utåtriktat arbete och därav följande bättre motivation hos eleverna. Vore det inte möjligt att vända på synsättet? Vad pågår runt eleverna, i "verkligheten"? Det kan gälla närmiljön eller globala frågor, kanske mediafenomen som berör barn i just min grupps ålder eller upplevelser de själva kan ha erfarenhet av. Säkerligen finns det en hel del som engagerar, förvånar, oroar barnen/ungdomarna. Även de allra minsta grytor har som bekant öron och det är omöjligt att skydda ens de yngsta eleverna från världen som omger dem. Kamrater berättar, liksom äldre syskon, vuxna pratar sinsemellan, nyhetsprogram dyker upp överallt, löpsedlar skriker ut sina budskap. Skolan borde kunna bli bättre på att fånga ögonblicket (kairos) och bidra till att stilla nyfikenhet och dämpa oro genom sin lugna, sakliga och väl förankrade kunskapsförmedling, det vill säga att ägna sig åt just det som den ska göra.

I stället för att undra om det möjligtvis finns något utanför klassrummet som kan användas som motivationsfaktor för det stoff som jag har planerat in för den kommande perioden skulle jag kunna vända på perspektivet. Vad finns det för kunskapsområden i aktuella kursplaner för denna undervisningsgrupp som kan hjälpa eleverna att bättre förstå just det som engagerar dem här och nu? Därmed inte sagt att precis samma saker alltid engagerar alla, utan här finns utrymme för olika fokus för olika elever eller grupper, med samma kunskapsgrund som mål.

Ovan skisserade arbetssätt fungerar förstås bäst om ett flertal lärare samverkar, eller om man som klasslärare kan överblicka och samplanera flera olika kursplaner och samverka med sig själv, men inget hindrar varje enskild

lärare att ta första steget och på så sätt introducera eleverna till ett nytt perspektiv på sambandet mellan skolan och "livet".

Men vart tog retoriken vägen i detta? Jo, allt som berörts ovan ligger inom den retoriska arbetsprocessens två första fält, intellectio och framför allt inventio. När dispositio närmar sig kommer det retoriska arbetet även där i fokus. Varför har vi undersökt allt detta, samlat så mycket stoff, lärt oss inse så många samband, utformat så många experiment och genomfört så många intervjuer? Vad ska vi göra med det? Hur ska vi kommunicera allt vi lärt oss?

Eftersom vi lever i en mediagenomsyrad tid är det utåtriktade arbetet inte slut i och med inventio; undersökandet och samlandet. Nu måste vi inleda textplaneringen med att besluta oss för målgrupper och lämpliga kommunikationsmetoder. Ska vi skriva en sångtext? Det kanske finns låtskrivare i klassen, kanske några som själva spelar och sjunger? Vilka når vi i så fall, och hur? Ett videoklipp på Youtube kanske? Ett framträdande via öppen scen eller liknande? Kan vi förbättra en befintlig Wikipediaartikel eller kanske producera en helt ny? Eller ska vi starta en blogg med kontinuerliga inlägg vartefter vi får mer kött på benen och möjlighet till diskussion med läsarna? Kan vi göra en kortfilm och kanske sända till Barnkanalen? Eller kan vi skriva en debattartikel enligt konstens alla regler och försöka få den införd i ortens tidning? Kanske passar temat att samtala om i en podradiosändning? Hur sprider vi i så fall kännedom om den? Affischkampanj via ortens lagliga informationstavlor och blänkare i lokaltidningens På gång-kolumn? Kan vi kontakta lokalradio/lokaltv? Finns det internradio på vår skola, finns det icke-kommersiella radiosändningar på vår ort?

Jag menar inte att man varje gång måste ta ställning till varje tänkbart medium; bara att ta reda på ekonomiska, tekniska och juridiska villkor kring olika publiceringsformer torde innebära omfattande ytterligare inventioarbete. Läraren behöver begränsa ramarna och hjälpa eleverna att förkovras i olika genrer och olika kommunikationsvägar vartefter skoltiden fortlöper – och nya medier sannolikt tillkommer.

Det kommer även fortsättningsvis att vara så att vissa färdigheter helt enkelt krävs av samtliga i ett samhälle och därför kan det inte alltid vara ett så omfattande smörgåsbord att välja från och sätta sig in i innan textutformningen kan påbörjas. Om det vi studerat passar bäst att redovisas i diagramform och detta är en form som gruppen behöver lära sig och öva så blir det den formen som erbjuds. Om laborationsrapport passar och behöver övas så blir det detta

som anvisas av läraren. Om muntliga debattinlägg behöver övas och stoffet passar för detta så planerar läraren för det. Men själva variationen i redovisningsformer och den ständigt pågående diskussionen av möjliga kommunikationsvägar, med blickarna riktade utåt från skolan, kommer säkerligen att bidra till mer av inre motivation hos eleverna. Förhoppningsvis kommer de oftare att uppleva att de inte bara lär för prov, betyg och kommande årskurser utan för ”verkligheten”, för livet.

Retorik och it

Digitalisering genomsyrar varje del av tillvaron i ett land som Sverige. Det gäller alla verksamheter och alla åldrar. Men inte skolan, höll jag på att skriva, men det vore inte riktigt rättvist. Skolorna har självfallet digitala system för en mängd administration och logistik, man sänder digitala veckobrev till hemmen och har diverse mer eller mindre fungerande system för dokumentation och liknande – ofta inköpta via kostsamma konsulter. Eleverna skriver med hjälp av ordbehandlingsprogram, smartboards ersätter de gamla whiteboardtavlor och ibland ges uppgifter som förutsätter sökning på nätet. Så visst är även skolan digitaliserad...

Den som varit verksam i skolan de senaste decennierna kan ibland fråga sig till vilket pris detta skett. Ett pris i form av brist på resurser till annan utrustning, inte minst böcker, och ett pris i tid och irritation. Förhoppningsvis är de flesta av barnsjukdomarna avklarade vid det här laget så idag har nog allt börjat fungera smidigt, med digitaliseringen som hjälpmedel. Men det är just det; skolan må vara digitaliserad men knappast pedagogiken.

Då och då presenterar någon av lärartidningarna eller radions Skolministeriet några eldsjälar, lärare som flippar klassrummet eller tränar källkritik genom att låta eleverna skriva egna Wikipediaartiklar eller som utnyttjar TED Talks för att introducera nya kursmoment eller som låter sina elever vara i ständig realtidskontakt med jämnåriga i andra länder (tack vare engelskan som lingua franca) eller med regeringskansliet eller mediaföretag från när och fjärran och så vidare. Men det verkar allttjämt hänga just på eldsjälar. Lärarutbildningarna är så magra och trögrörliga, utvecklingen så snabb, eleverna har så stort försprång. Inte sällan verkar teknikutveckling och digitala applikationer mest orsaka konflikter i skolan. Vad gäller för elevernas privata mobiler, hur ska man förhindra att de används störande eller kränkande, blir ofta den deprimerande frågan för skolans vuxna att ta itu med. Det är svårt att förstå varför just

mobiler skulle ges en specialställning; värdegrunden är tydlig: *ingenting* får användas störande eller kränkande på den arbetsplats där majoriteten av individerna befinner sig under en plikttag!

Didaktiska överväganden måste ta kommandot över skolans samtliga kunskapsresurser: idrottshallens redskap, utemiljöns undersökningsobjekt, musikinstrument, pennor och garnnystan, klotterplank, smartboards, böcker, filmer, surfplattor, datorer, smarta telefoner, uppkopplingsmöjligheter, virtual realityglasögon, whatever!

Det är precis här som retoriken kan göra skillnad. Det är elevernas lärande som spelar huvudrollen i skolan, varken griffeltavlan eller surfplattan, de är bara kunskapsbyggets tjänare. Lärare kan uppmuntra elevers tekniska kunskaper och intresse och därigenom förstärka motivationen för de projekt man arbetar med genom att ge it en meningsfull roll - men en biroll – genom hela den retoriska arbetsprocessen.

Gör intellectio tydligt och inspirerande genom de möjligheter som uppkoppling mot all världens forskning och experimentresurser ger. Är eleverna inte riktigt mogna för MIT-föreläsningar eller TED Talks så finns ju alla möjligheter att åldersanpassa introduktionen. Till exempel genom UR:s utbud och många fantastiska dokumentärkanaler.

It har totalt förändrat inventio, så mycket att det är bland lärarens största utmaningar att begränsa det digitala sökandet på ett relevant sätt och att kombinera det med kontinuerliga källkritiska övningar och resonemang. Kunskapsställena (topos) är så många och så lättillgängliga att man ofta har anledning att stärka elevernas sökstrategier och förmåga att skilja agnarna från vetet. Som jag tidigare skrev ser jag det dock som olyckligt om man förlitar sig helt på den digitala världen och missar att låta eleverna stå där IRL med sitt förstoringsglas i högsta hugg. Men tänk ändå att kunna skypa med klassens favoritförfattare eller med en forskare som kan förklara vad gravitationsvågor egentligen innebär eller med vänklassen i Stavanger – på skandinaviska förstås! Och hur mycket lättare är det inte att kontakta myndigheter och institutioner via mejl än i brevform. När det gäller företag och liknande kanske man till och med kan chatta.

Det vill till att vi lärare har en genomtänkt plan för vilka platser (topos) vi vill introducera eleverna till vid olika tillfällen och åldrar och sedan håller ett fast grepp om strukturen för inventio. Men eftersom insamlandet av stoff numera är så pass enkelt kommer det inte att vara så motigt att genomföra det

nödvändiga sovrandet. Det som leder till kvalitet och stringens och säkerställer att man slipper tjatiga omtuggningar, och i stället skalar fram kärnan och spänsten i materialet.

De följande stegen, textplanering och textutformning, underlättas sedan av program för skrivande och redigering. Sådana brukar de flesta elever få bekantskap med redan i tidig ålder. Att kunna skapa snygga texter redan innan handens finmotorik har den förmågan brukar vara motivationshöjande. Finslipningen av texten blir en tacksam uppgift i ett program för gemensamt skrivande, där man kan arbeta gruppvis i samma dokument och komma fram till den bästa versionen.

Som tidigare nämnt är textutformningen beroende på vad som sedan ska ske med texten; vilken är målgruppen och i vilken form ska texten presenteras för denna? It har betytt nya möjligheter att anpassa retoriken till olika medier och att skapa multimodala texter. Det finns knappast någon nedre åldersgräns för att börja tillämpa och samtala om bildens retorik (med anpassat språk förstås) och kanske skapa berättelser, beskrivningar och instruktioner redan innan barnen behärskar skriftspråket, eventuellt med hjälp av några få ord som från början lärs just som bilder (helordsmetod). Inte heller finns det någon gräns för hur mycket detta multimodala tänkande kan utvecklas under årens lopp. Möjligheterna att utforma och presentera resultat på olika sätt kommer att leda till variation och därmed roligare skoldagar. Varje elev har rätt att få visa sina kunskaper på sätt som gör att hen bäst kommer till sin rätt, och det bör även medföra mer rättvisa bedömningar.

Det krav som ställs på läraren är att ändå se till att regelbundet minimera smörgåsbordet så att varje individuell elev varierar sig och inte blir expert på endast en redovisningsform eller genre. Vissa basfärdigheter måste finnas hos alla, men exakt vilka dessa är är antagligen statt i större förändring nu och framöver än det någonsin varit tidigare.

Om den retoriska processen ska fortsätta efter textutformningen och resultera i någon muntlig variant blir it-tekniken återigen till stor hjälp. Att maxa sitt framträdande (actio) genom ett suggestivt bildspel i bakgrunden och/eller stämningsskapande musik kan förhöja den retoriska kraften i anförandet. Möjligheterna att öva och öva med endast sig själv som kritiker och regissör innan man står inför publik kräver bara en smart telefon.

För läraren underlättas dokumentationen av det som försiggår som muntliga presentationer av digital inspelningsteknik. Det kan annars vara ett bekymmer

att som lärare vara hundra procentigt delaktig som upplevande publik samtidigt som man har uppdraget att bedöma och kunna ge feedback på det eleverna gör. Men har jag inspelningar att tillgå för att i efterhand ta del av (det fåtal) framträdanden som jag inte känner mig säker på att jag hunnit bedöma tillräckligt väl blir situationen betydligt mer avspänd.

Den allra modernaste tekniken förefaller som skapt för att implementeras på mängder av meningsfulla sätt i hela den flertusenåriga retoriska arbetsprocessen. Snudd på magi!

Retorik och hemuppgifter

Hemuppgiftens vara eller inte vara har blivit en omdiskuterad fråga. "Förr" var läxor någonting självklart och hur väl de utförts utgjorde skillnaden mellan en duktig och en slarvig elev. Att kunna rabbla Smålands städer, sjuans tabell eller j-ljudets undantag var ett kriterium på att vara lyckad i skolan. Trenden från 70-talet och framåt mot så kallad progressiv pedagogik betydde bland annat att läxnormen började ifrågasättas. Införandet av enhetsskolan innebar säkert också att en hel del av gamla självklarheter inte fungerade i de mer blandade klassrum som uppstod när parallellskolesystemet försvann. Det system som bestod i att de duktiga kom in på realskolan medan de slarviga fick förbli i folkskolan.

Man har problematiserat det faktum att elevernas familjebakgrund har visats spela så stor roll för deras skolprestationer. Är det verkligen rättvist att ge hemuppgifter som vissa kan få hjälp med medan andra saknar det stödet? Borde man inte utnyttja lektionstiden mer effektivt så att jobbet blir gjort under skoldagen, under professionella pedagogers ledning? Att ständigt ha läxuppgifter hängande över sig – det kan ju alltid göras mer och bättre – kan skapa en stressituation för såväl ambitiösa elever som för de barn som inte lär så snabbt eller så självständigt som skolan förutsätter. Hela familjen kan drabbas och få sin vardagliga samvaro förstörd av tjat, hot och mutor.

Behöver inte barn och ungdomar sin fritid? Vi vill inte att skolans krav ska hindra det uppväxande släktet från allt annat som livet har att bjuda. Att bara ta det lugnt kan vara en helt nödvändig sysselsättning för tonåringar, som dessutom har extra stort sömnbehov. Lägg därtill socialt umgänge, musik, sport, spel, lite hushållsgöromål, husdjur, restider och så vidare så inser vi att

hemarbetskraven kan komma att leda till magont, huvudvärk och andra stressymptom – eller uppgivenhet.

Å andra sidan, mot bakgrund av vad som sagts ovan om att utgå från omvärlden i skolarbetet, vore det inte synd att avstå från den utvidgning av synfältet som följer av att använda elevernas hela tillvaro som kunskapskälla? Vi borde kunna utforma hemuppgifter på sådana sätt att vi inte hamnar i de nackdelar som skissats ovan. Med retoriken som arbetsverktyg är det fullt möjligt.

Vad kräver vi av en meningsfull hemuppgift? Den ska gå att individualisera, vilket innebär att den ger utrymme för valmöjligheter. Den ska inte kräva andra färdigheter än sådana som finns väl förankrade genom vårt gemensamma arbete i undervisningsgruppen. Den ska verkligen utnyttja sin karaktär som hemuppgift, det vill säga inbegripa sådant som inte hade gått lika bra att göra under skoldagen. Den ska vara givande i förhållande till pågående skolarbete, ge nytt stoff, ny förståelse, nya synvinklar, som kan tillföras detta. Den ska ingå i någon form av efterbehandling, till exempel som bidrag till gemensamt collage eller med frågor till gemensamt samtal eller som material för gemensam datasammanställning. Den ska gärna uppmuntra till problemlösningsförslag, experimenterande, allmänt klurande, oavsett om det leder till något slutgiltigt resultat, själva tankemödan kan ofta vara poängen. Den ska gärna stimulera till samtal med andra och då allra helst andra än de vanliga kompisarna, varför inte småsyskon, föräldrar, far- eller morföräldrar, grannar, idrottsledare etcetera. Den ska gärna inbegripa dokumentation i någon form.

Kravlistan på den goda hemuppgiften är visserligen lång men med den retoriska arbetsprocessen i grunden blir det betydligt lättare att uppfylla den. När de olika stegen som en viss uppgift kräver är tydliga och begripliga för eleverna så behöver de bara få veta var den föreslagna uppgiften befinner sig i processen och har då tryggheten i att veta sig behärska verktygen för att kunna gripa sig an hemarbetet.

Så här kan det förslagsvis låta: Sök exempel som belyser det problem/tema/område vi ska arbeta med, för det gäller att förstå uppgiften (intellectio). Sök ställen (textkällor, personer, naturområden) som vi kan behöva lära från och där vi kan finna material, för det gäller att undersöka och samla (inventio). Sök kommunikationsvägar som används runt omkring oss och fundera över vad/vilka som skulle passa vårt tema, som förberedelse för vår textplanering och textutformning (dispositio och elocutio). Ge kanske mer

specifika textutformningsuppgifter som att leta efter populära värdeuttryck och metaforer, under- och överdrifter, talesätt, ordspråk, liknelser, citat, ja allt fler språkliga figurer vartefter eleverna blivit mer erfarna och fått en mer välfylld verktygslåda.

Man kan säga att denna typ av hemuppgifter snarare utnyttjar sådant som ungdomarna kan snappa upp i farten, medan de gör något annat, än lägger extra tidskrävande bördor på späda tonårsryggar. Nej, jag är inte ironisk! Pubertet, tonårstid, att vara på väg mellan barn och vuxen, är både fysiologiskt, mentalt och socialt enormt krävande. Att ligga på sängen och lyssna på musik i sina hörlurar är inte att slappa; mognandet och identitetsgrublandet är så energislukande att det måste få ta tid och bli respekterat som det svåra arbete det ofta är.

Att det kan driva föräldrar till vansinne är en sak, men vi lärare som har mötet med ungdomar som vår dagliga professionella gärning måste kunna se sammanhangen lite mer distanserat. Läxor är inte självändamål! Vilka hemuppgifter kommer att vara verkligt givande och hur ser jag till att varenda elev har den förförståelse som krävs för att kunna lyckas med dem? Dessutom gäller det att skapa effektivitet under själva skoldagen, på min och elevernas arbetsplats, bland annat genom bit-för-bit-metoden och en strukturerad arbetsprocess.

Retorik och bildning

Rubriken ovan är en utmaning eftersom det knappast råder enighet om hur bildning ska definieras. Den svenska skolan har inte någon centralt beslutad kanon vad gäller litteratur, musik, konst etcetera, som kunde innehålla de verk som varje skolbarn ska ha stiftat bekantskap med under sin skoltid. Det där som kallas kulturarv verkar svårt att få grepp om även om de flesta har en känsla av vissa självklara ingredienser. Shakespeare, Bach, Rembrandt, än så länge överens, eller hur? Da Vinci, Mozart, Dostojevskij – eller skulle det hellre vara Tolstoj? Och hur många får man ta med? Ska det inte märkas att det är en svensk kanon? Strindberg och Zorn då? Varför inte Lagerlöf och Carl Larsson? Jovisst, än så länge går det ganska bra. Hur många får det bli? Vad händer om vi närmar oss samtiden? Allting ska väl inte vara så gammalt? Vår färskaste Nobelpristagare är väl självskrivnen, vem kan leva utan Tomas Tranströmer? Vår mest internationellt lästa ledsagare då, Astrid Lindgren? Samtida musik, blir det Stravinskij och The Beatles? Och för svensk del, Alfvén och ABBA? Lätt blir det

inte. Hur är det med religiösa urkunder, kan man kallas bildad utan att känna igen några Bibelcitater och någon psalm? Eller någon sura från Koranen? Inte en lätt uppgift, kanske lika bra att avstå detta med gemensam kanon för alla..?

Är för resten allmänbildning detsamma som bildning? Om det handlar om allmänbildning så ingår väl kännedom om geografiska fakta och historiskt betydelsefulla händelser? Börjar vi med Altamiragrottorna eller med Antiken, eller varför inte med vår urmoder Lucy i Etiopien? Håller kanske samtiden på att ta över? Det skulle kännas märkligt att träffa på en person som inte kände till 9/11 eller murens fall eller den arabiska våren eller... Jag minns chocken när jag förstod att den grupp gymnasieungdomar jag hade framför mig aldrig hade hört talas om Vietnamkriget. Många ungdomar blir förvånade att få veta att Sverige varit ett fattigt land som en stor del av befolkningen tvingats emigrera från. Turligt nog när det ännu fanns en "tom" kontinent att bre ut sig över... Som sagt, lätt blir det inte.

Och hur står det till med projektet att överbrygga klyftan mellan de två kulturerna? Inte kan man anses bildad utan att ha viss kännedom om Galileo, Newton, Darwin, och det räcker knappast att ha sett Einsteins bild på en t-shirt. Är det idag verkligen okej att säga att man inget begriper av kvantfysik eller genmodifiering? Jag kan bara upprepa min inledning av detta avsnitt: det råder långt ifrån konsensus om vad bildning egentligen är.

Trots det tycks de flesta vara överens om att bildning och kulturarv är något värdefullt. Det känns olustigt, nästan hotfullt, att så många unga får så lite näring under den långa skoltiden när det gäller att förstå tillvaron, att kunna sätta in det egna livet och den egna situationen i ett historiskt och globalt sammanhang. Hur har människor levt, hur formades det samhälle vi nu har, var befinner jag mig i världen och hur ser denna vår värld ut, miljömässigt, ekonomiskt, demografiskt? Varför? Under vilka existentiella och evolutionära villkor måste vi leva våra liv? Hur har människan tacklat sin existens genom tiderna, med hjälp av arbete, uppfinningar, migration? Hur har hon tolkat och förklarat upplevelsen av existensen, med hjälp av musik, poesi, konst, dans, religion?

Det måste vara svårt och ångestfullt att växa upp utan något fotfäste i form av historisk och kulturell förankring. Vi är idag så översköjda av intryck – av information snarare än kunskap och eftertanke – att vi riskerar att drunkna eller ryckas iväg av en malström om vi inte har tillgång till någon form av bildningens flytväst eller åtminstone simdyna. De enkla svaren med totalitära

anspråk kan då framstå som lockande till skillnad från konstens och vetenskapens krävande komplexitet. I synnerhet för ett ungt sökande sinne.

Om detta avsnitt hittills mest verkat rörigt och förvirrande så beror det delvis på att bildningsbegreppet i sig är så oformligt. Själv skulle jag inte kunna förklara det på annat sätt än genom ändlösa uppräkningslistor. Hur många företeelser jag än listade så skulle mitt urval ändå te sig besynnerligt för den som såg det ur en annan kulturkrets eller generations synvinkel.

Vad kan då retoriken ge för hjälp i detta sammanhang? Jag hävdar inte att retorik är lösningen på ovan skissade svårigheter: dels omöjligheten att i vår tid skapa en kanon för skolbruk, dels nutidsmänniskans historielöshet och skolans tafatthet att ta sig an detta. Men retoriken kan bidra med vissa delmängder av lösningen, på flera olika sätt.

För det första kan man med fog påstå att viss förtrogenhet med retorikens ursprung och portalfigurer kan vara en del av just bildningen. Dess rötter härrör ju från samma tid och kultursfär som den som brukar kallas "västerlandets vagga". Retoriken är en av de allra äldsta konstformerna/vetenskaperna och lär komma med "på köpet" när man lär känna de antika filosoferna, författarna och vetenskapsmännen. Demostenes må vara mer myt än belagd historisk person, men nog illustrerar den myten aktors betydelse på ett minnesvärt sätt. Ciceros tal har under århundraden lästs och inövats och kopierats av de pojkar som haft förmånen av utbildning och spåren från dessa antika tals utformning kan än idag skönjas i politisk och juridisk talekonst. Att ha fått läsa/se/höra exempel på erkänt stora retorikers vältalighet i samband med att de passar in i det man studerar i olika ämnen kommer att fylla på allmänbildningsryggsäcken. Säkerligen blir några gestalter och historiska situationer kvar i det man bär med sig genom livet som bildning.

För det andra kan retorikens historia fungera som den tvättlina av tid som var och en av oss behöver för att ha en förankring i nuet. Vi måste kunna fästa alla disparata händelser med trygga klädnypor, för att få dem i någorlunda korrekt ordning, kunna se förlopp och förstå samband. Retorikhistoria passar perfekt som den tidslinjen eftersom den är en så smal spalt av jättebegreppen "historien" eller "evolutionen" och därför blir behändigt att hantera. Dessutom är den heltäckande som knappast något annat. "Talekonst" måste ha varit betydelsefullt för vår art ända sedan våra struphuvuden och pannlober först tillät oss att tala, för så småningom 300.000 år sedan. Visserligen finns spåren av denna konst inte bevarade på samma sätt som grottmålningar och

ockrafärgade små artefakter, men så snart skriften kommer in i bilden så blir beläggen tillgängliga för oss. Talekonsten har beledsagat och till och med ofta avgjort vår historia genom alla tider vi har belagda, och i alla delar av världen, för att idag spela en närmast dominerande roll i många sammanhang.

Kort sagt, retorik täcker in människans både tid och rum och är samtidigt en avslöjande visare på vad som gällt under olika epoker och därmed hur makten sett ut. Vilka talade, vilka lyssnade och lydde? Vem hade "talets gåva" och hur fick man del av den? När har talekonsten stått högt i kurs och när har den betraktats med misstänksamhet? Var, när och varför har man talat snirkligt och komplicerat och när har det lönat sig mer att gå rakt på sak?

Tillvaron blir lättare att begripa om man vet hur olika epoker förhåller sig till varandra – åtminstone i stora drag. Retorikens historia, framför allt dess maktpolitiska roll, bildar en tillräckligt enkel men ändå pålitlig tidslinje att utgå ifrån i skolarbetet.

För det tredje innebär retorikens språkutvecklande kapacitet att fler elever än idag skulle kunna hinna och vilja läsa mer, vilket i sig ger chans till påfyllning av allmänbildningen. Den som läser mer läser också vartefter bättre och det medför att läraren kan anvisa mer avancerad litteratur, i den meningen att eleverna kan ta till sig mer krävande texter, innehållsrikt och språkligt.

För det fjärde ger den trygga struktur som den retoriska arbetsprocessen utgör eleverna verktyg för att kunna bearbeta det man läst och lärt på ett ändamålsenligt sätt och även att kunna presentera det intresseväckande för kamrater. Det medför att man tillsammans skulle kunna täcka in större stoffmängder i samtliga ämnen, att fler skulle få höra talas om händelser, idéer och gestalter av dignitet och därmed allmänbildningsvärde. Fler skulle därigenom kunna få sin nyfikenhet och sitt intresse väckt.

För det femte skulle en del av det retoriska övandet kunna bestå av sådant tankegods som ingår i det vi tänker oss som bildning. Existentiella frågor, ideologiska grundtankar, etiska dilemman, i rätt språkdräkt för respektive ålder kan detta bli föremål för muntliga presentationer, kanske utifrån specifika tänkare, och därpå följande samtal med bäring på här och nu. Elever kunde få välja ett värdeladdat begrepp för analys och presentera det i valfri form: rättvisa, frihet, ansvar, fruktan, godhet, makt, sanning, lycka, plikt, jämlikhet, ondska, respekt, trohet, solidaritet och så vidare. Vid behov kunde ett sådant arbete riktas in på de centrala begreppen i skolans värdegrund.

Analysen av begreppet bildning kommer jag inte längre med, men jag konstaterar att det fortsatt är ett viktigt begrepp och att retoriken kan hjälpa till att konstruera dess innehåll hos de enskilda eleverna.

Retorik och tänkande

För mig var det en ögonöppnare när jag i en bok om skrivutveckling läste ett citat från Ulf Teleman, där han påpekade att innan vi kunde lära elever att skriva måste vi lära dem att tänka. Plötsligt verkade den gamla konflikten mellan form och innehåll irrelevant! Under min egen skoltid hade formkraven varit odiskutabla och rigorösa. Nytt stycke skulle påbörjas ett visst antal centimeter från marginalen, tre interpunktionsfel sänkte betyget på uppsatsen ett steg, samma tempus måste alltid hållas genom hela texten, lutningslinjerna var omistliga hjälpmedel för att skrivuppgiften skulle ha chans att få guldstjärna och så vidare. Som lärare kom jag däremot under lång tid att verka i en skola där prio ett var att bevara skrivglädjen, där svenskämnet i första hand skulle vara personlighetsutvecklande och där rödpennorna var bannlysta. Tack och lov. Men ändå...

Man ville ju gärna att eleverna åtminstone så småningom skulle kunna använda sina texter även utanför det uppmuntrande klassrummet, att de inte skulle göra bort sig, kanske känna sig svikna av sin skola. "Varför sa ingen till mig att man inte ska skriva precis som man pratar?" När under skoltiden ska den insikten komma? Och när och hur ska man vänligt men tydligt förklara att världen inte är särskilt intresserad av vad man tycker? Ska man ha en chans att få något slags gehör så måste man skaffa starkare ammunition än det egna tyckandet.

Dels måste man ha formen/genren i sin repertoar så att argumentationen byggs ändamålsenligt, dels måste man ha ett noggrant genomtänkt innehåll till stöd för sitt tyckande. Det är där Teleman har så rätt: tänkandet är primärt, för om det inte håller är det bortkastat att lägga möda på utformningen.

Med retoriken som bas för skolans systematiska språkutvecklingsarbete upplöses konflikten mellan innehåll och form. Olika former av tänkande är en integrerad del i varje retoriskt yttrande, talat eller skrivet.

Hela den retoriska arbetsprocessen förutsätter ett systematiskt tankearbete. Förhoppningsvis har detta redan framgått när processen beskrivits så jag vill bara kort formulera några fästpunkter. Att förstå uppgiften, den retoriska

situationen (intellectio), kräver ett tolkningsarbete, ibland förmåga att läsa mellan raderna eller avläsa en relation, att avslöja vari kärnan består och att ta sig igenom eventuella dimridåer, till exempel i form av entymem. Det gäller ju att ta sig an rätt frågeställning.

Sedan måste man tänka igenom vad man redan vet om ämnet/temat/området och tänka ut vart man ska vända sig (topos) för att få reda på det man inte vet men inser att man behöver veta (inventio). Tankearbetet fortsätter med att man funderar över det stoff man samlat, ordnar och sovrar och ifrågasätter (dispositio). Därefter har man ett underlag för att noga tänka igenom hur texten ska utformas, utifrån den kommunikationsväg som man tänkt ut som mest lämplig i sammanhanget (elocutio). Det systematiska tänkandet fortsätter vid behov med att tänka ut hur man bäst ska hantera de utmaningar som framförandet (actio) för med sig. Den retoriska arbetsprocessen är egentligen inget annat än just systematiskt tänkande.

Dock, tänkande är så mycket mer än systematik. En typ av tänkande som omhuldas i läroplanen är det kritiska tänkandet. Med all rätt, eftersom vi idag översköljs av budskap från avsändare med minst sagt skiftande seriositet och agendor. Vad menas då med kritiskt tänkande? Ibland har jag märkt att elever missuppfattat begreppet och tolkar det som att kritiskt tänkande innebär förmåga att kritisera och racka ner på så mycket som möjligt, när det i själva verket innebär förmåga att tänka *noggrant*, helst med start på hemmaplan. Under inventiofasen finns goda tillfällen att öva detta. "Hur vet jag det jag anser mig veta om ämnet? Var har jag fått det ifrån? Varför har jag valt att ta just dessa utsagor för sanna? Vari består trovärdigheten i just de av mig valda källorna?"

När blicken vänds mot mig själv, med frågan "Hur vet jag detta?" läggs i bästa fall grunden för en mer ödmjuk och reflekterande, mindre tvärsäker inställning till omvärlden och medmänniskorna. Om jag är beredd att granska mina egna förgivettagna påståenden så har jag också lagt ribban för att kunna och våga granska andras dito, med nyfikenhet snarare än kritik. En sund skepsis ersätter såväl fall i farstun för karismatiska budskap som reflexmässiga avfärdanden och kränkande omdömen. Ett sökande efter fakta, sannolikhet, rimlighet och sammanhang kommer att göra ungdomarna bättre rustade att möta andras uppfattningar på ett respektfullt sätt men också att kunna genomskåda och bemöta det som saknar stöd eller kommer från oseriösa källor, oavsett om det rör sig om kommersiellt, pseudovetenskapligt, religiöst, ideologiskt eller bara allmänt fördomsfullt tankegods.

Källkritiken är så att säga inbyggd i den retoriska arbetsprocessen. Liksom självreflektion. Liksom reflektion i största allmänhet. Skolan skulle kunna lämna ifrån sig just de kritiskt tänkande goda medborgare som läroplanen föreskriver att den ska göra.

Begreppet "den goda medborgaren" kräver kanske ändå något mer?

Aristoteles tänkte sig att begreppet vältalighet även innefattade välvilja, att talaren var en god människa. Talekonst blev endast det som sades i ett gott syfte, annars blev det demagogi. Under retorikstudiernas gång kommer det säkerligen då och då att uppstå frågor kring retorik i det ondas tjänst, inte minst genom historiska exempel. Alltså måste retoriken som arbetsmetod så ofta som möjligt, med hänsyn tagen till elevernas mognad, inkludera det etiska tänkandet. Ju bättre jag är på att påverka mina medmänniskor, ju större ansvar har jag. "Om jag hade en retorisk formel som medförde att alla som hörde mig blev tvungna att hålla med mig, vore det i så fall rätt att använda den, och i så fall när och hur?" Frågan liknar den om lyckodrogen – skulle jag vilja ta den? De flesta brukar trots allt mena att priset vore för högt. Man vill uppleva själv, tänka själv, själv leva sitt eget liv. Eller?

Utifrån historiska exempel kan såväl historie-, samhällskunskaps-, religionskunskaps- och svenskläraren behandla retorikens etiska implikationer och i lite högre åldrar passar diskussionen perfekt för filosofi- och psykologiämnena. Litteratur från olika tider, inte minst dramatik, film och teveserier ger brunnar att ösa ur vad gäller just denna problematik. Hur undvika att sätta vapen i händerna på dem som har onda avsikter? Ordets makt, heter det ju. Makt korrumpierar, säger vi också, så hur undvika att de vapen som en gång användes i goda syften visar sig finnas kvar, lika effektiva, när makten hunnit förgöra godheten? Min erfarenhet är att det finns en längtan hos tonåringar att få samtala om etiska och existentiella frågor med kunniga vuxna och alla tillfällen att föra sådana samtal utifrån värdegrunden är väl använd tid. Retorikens etikaspekt träffar mitt i värdegrundens prick!

Ännu en sida av tänkandet som gynnas av det retoriska arbetssättet är det estetiska, på en mängd olika sätt. Lite enkelt kan man säga att barnens/elevernas estetiska sinne utvecklas på två vägar: genom upplevelser av estetiskt utformade verk och genom eget estetiskt skapande.

De flesta av alla de exempel på retorik som eleverna kommer att hinna möta under sin skoltid torde ha en estetisk aspekt. Det är inte bara det etiskt manande innehållet som fångar i Martin Luther Kings berömda tal *I have a*

dream, det är i hög grad det estetiskt medvetna genomförandet. Det är rytm, emfas och röstvariation, det är genomarbetade retoriska figurer som upprepning (anaforer), konkretion, stegring med mera. Många gånger kommer arbetsmaterialet i retorikstudierna att bestå av konstnärligt utformade verk: dramer, filmer, böcker, lyrik. Att till exempel metaforbegreppet stöds genom att eleverna blir förtrogna med Tomas Tranströmer bör kunna tas för givet.

Beträffande elevernas möjlighet till eget estetiskt skapande så tänker jag inte enbart på textutformningen (elocutio) som ger stora möjligheter att finna de träffande formuleringarna, att skapa nya fräscha exempel på stilistiska och retoriska figurer och att helt enkelt få till texten "snyggt". Utöver detta kreativa moment så innebär valet av medium och budskapets utformning utifrån dettas krav en möjlighet till estetiskt utvecklande arbete. Att tänka sig in i sin målgrupp och fråga sig hur det låter i deras öron och ser ut i deras ögon lär skärpa den estetiska uppmärksamheten.

Förhoppningsvis går skolan mot en framtid då estetiska ämnen spelar en helt annan roll än den ganska undanskuffade de har idag, särskilt på gymnasiet, men till dess kan retoriken hjälpa till att fylla funktionen att ge *alla* elever möjlighet till estetisk utveckling.

Retorik och ... allt det andra

Är retorik den magiska lösningen på skolans omfattande problem? Knappast magisk, eftersom den kräver att den enskilda läraren fattar beslutet att börja tillämpa arbetsmetoden, utifrån den egna undervisningsgruppens förutsättningar, och vid behov efter att själv ha förkovrat sig i den retoriska arbetsprocessen. Eller hellre att hela arbetslaget fattar ett sådant beslut och ännu hellre hela skolan, hela rektorsområdet, hela kommunen eller friskolekoncernen. Allra helst ett beslut på nationell nivå, med rekommendationer från Skolverket, justering av kursplaner, nytt fokus i lärarutbildningen och i fortbildningen. Men det fina i kråksången är att den enskilda läraren inte är hänvisad till att invänta dessa beslut på högre nivåer, hen har friheten och möjligheten att utveckla sig själv som didaktiker i detta nu och metodiskt börja bekämpa uppgivenhetskänslor eller tankar på att byta yrkesbana. Hen kan ta makten över sin kompetensutveckling, kan själv besluta om uppföljning och utvärdering av sitt nya arbetssätt och är fri att invitera kolleger till samarbete. Bit-för-bitmetoden passar läraren lika bra som eleverna, och det är enligt såväl forskning som erfarenhet den enskilda lärarens arbete i

klassrummet som gör skillnaden mellan en bra och en misslyckad skolgång. Så knappast magi, men grunden lagd för en mer professionell lärarkår, som vet och kan förklara och motivera hur man arbetar och vad man ämnar åstadkomma, en lärarkår som inte så lätt låter sig hunsas med.

Lösningen på skolans problem? Kanske ska man se upp med bestämd form i sammanhanget, en dellösning låter både rimligare och ödmjukare. Fast om nu retoriken kan skapa språkutveckling genom hela skoltiden, med en bred palett av språkliga och genremässiga kompetenser och uttrycksformer, kan underlätta meningsfull samverkan mellan ämnen, kolleger och elevgrupper, kan understödja barnens/elevernas empowerment, kan förtydliga sambandet mellan skolämnenas lärostoff och världen utanför skolan, kan förbättra möjligheterna till historisk överblick och tillgång till bildningsarv av skilda slag, kan göra it och hemarbete till givande och rättvisa inslag i studierna och inte minst kan utveckla barnens/elevernas tänkande – ja då kan man nog ändå våga påstå att ett arbetssätt med sådan potential bör kunna utnämnas till "Lösningen".

Men skolan har ännu fler problem!

Kan retorik lösa mobbningen? Mobbning har många olika orsaker och retorik är inte botemedlet mot alla dessa, men empowerment är högst relevant i sammanhanget. Tillgång till uttrycksformer, inte minst estetiska, kan spela en viktig roll, liksom diskussionerna kring värdegrundsfrågor som retorikstudierna bör ge upphov till. Dessutom brukar de många praktiska övningarna inom actio och vanan vid gruppering i olika konstellationer kunna bidra till en allmänt trevligare och mer avspänd stämning i gruppen.

Kan retorik tillgodose behovet av individualisering? Retorik kan inte ersätta specialpedagoger, modersmållärare eller elevassistenter och retorik kan inte trola bort det faktum att klasstorlekarna på många ställen överskrider det pedagogiskt lämpliga, särskilt mot bakgrund av alla felbyggda skollokalerna vi dras med. Men den retoriska arbetsprocessen förutsätter åtminstone inte att alla gör likadant hela tiden, tvärtom öppnar den för stora valmöjligheter både när det gäller inventio, elocutio och actio. En lärare som känner elevens kapacitet kan stödja ett krävande upplägg så att eleven verkligen ges utmaningar och inte kan välja att stanna i bekvämlighetszonen. Läraren kan också stödja ett upplägg som låter en elev med bristande förkunskaper eller träning inom det aktuella området få se att det ändå går att fullgöra uppgiften.

Kan retorik motverka segregation? Ja – på lång sikt. När *alla* en gång har tillgång till de retoriska verktyg, det tänkande, den kommunikationskunskap, det förmaktligande som en skola byggd på den retoriska arbetsprocessen kan leverera, då har vi lagt grunden för ett helt annat samhälle... På kort sikt får man nog tänka sig att det blir frågan om bit-för-bit även här, att det kan uppstå öar i skolvärlden med ett systematiskt retoriskt arbetssätt och att dessa öar kan finnas spridda på helt olika platser, oavsett socioekonomisk kontext. Att få till den likvärdighet som skolans styrdokument utlovar och kräver, nu när den till så stor del raserats, blir säkerligen en tidskrävande process, men en metodik som byggs på retorikens grunder kommer åtminstone att underlätta.

Kan retorik lösa bedömningsproblemen? Egentligen är detta en underavdelning till den svåra likvärdighetsfrågan. Svår därför att vi knappast vill ersätta levande, personliga, individuella, mänskliga lärare med ofelbara robotar. Vi vill inte heller ersätta en kunskapssyn som framhåller förståelse och förtrogenhet framför den typ av kunskaper som skulle kunna testas på ett fullständigt likvärdigt, maskinellt sätt. Samtidigt är det oroande att elever upplever sig utsatta för orättvisa bedömningar och missvisande betygsättning. Betygsättningen är en myndighetsutövning och skall vara rättssäker!

De fundamentala bristerna i nu (våren 2016) gällande betygssystem kommer förhoppningsvis att åtgärdas inom kort, så jag lämnar dem därhän i detta sammanhang, men all bedömning innebär risk för att ovidkommande aspekter smyger sig in och att bedömaren och den bedömda inte ser prestationen på samma sätt. Här kan retoriken komma till hjälp på flera sätt.

Ett är att individualiseringen och metodens allmänna flexibilitet ger elever chansen att visa sina färdigheter och kunskaper på de sätt som gör att hen bäst kommer till sin rätt. Ett annat är att det språkutvecklande arbetet bland annat kan bestå i begreppsanalys av orden som används i kursplanens kunskapskrav, så att man tillsammans förtydligar vad de konkret innebär och kommer överens om någorlunda fungerande operativa definitioner, så att de som ska bli föremål för dem åtminstone begriper dem. Ett minimikrav kan man tycka. Dessutom något som kan underlätta kommunikationen med vårdnadshavarna.

Ytterligare ett sätt att förbättra bedömningar hänger ihop med *vad* i arbetet som blir bedömt och hur bedömningen kommuniceras, det vill säga hur responsen ges och blir förstådd. Forskning kring bedömning av muntliga uppgifter tyder på att elever anser att den är orättvis och oärlig! Ofta är det bara slutresultatet som över huvud taget bedöms, inte vilka svårigheter som

eleven klarat av på vägen. Man ser bara actio, medan det omfattande arbete som föregått den text och det framträdande som visas upp på redovisningsdagen förblir dolt. Om det nu varit ett omfattande arbete – det kan i värsta fall ha gjorts av någon annan... I den retoriska arbetsprocessen är läraren handledare genom varje steg och får därigenom ett mycket säkrare underlag.

”Lärarna brukar bara säga ‘bra’ till alla.” Eftersom eleverna själva uppfattar stora skillnader mellan olika framträdanden blir det förvirrande och upplevs också som orättvist att alla får i stort sett samma kommentar. Läraren menar förstås väl; man måste säga någonting men vill absolut inte att någon elev ska uppleva obehag eller få schavottera inför kamraterna. Men hur ska man kunna komma vidare om man inte får veta något om sina starka respektive svaga sidor och får råd kring sin fortsatta utveckling? Om man tillsammans förankrat det retoriska arbetet genom övningar och gemensamt diskuterade exempel så har man kompetens att bedöma vad som kan förbättras och hur, samt vad som speciellt utmärkt ett framträdande som positivt. Man har ju ett referensmaterial i bagaget. Med ”man” menar jag här inte läraren utan kamraterna, som bör ges lyssnaruppgifter, utifrån det man dittills hunnit lära sig, och riktat mot såväl innehåll, framträdande som arbetsprocess, till exempel reflektion kring de använda källorna. Läraren kan dela in eleverna så att olika åhörargrupper får fokusera på några få saker som man kan samtala om, efter ett begränsat antal framträdanden. Läraren kan ge sin respons enskilt, om tid finns muntligt, men annars kanske via mejl, och då undvika värderande omdömen utan specificerat gentemot det man övat på och det som nämns i kunskapskraven och det som själva uppgiften innebar (intellectio). Att tala utvecklande klarspråk med eleven men fortfarande vara hänsynfull och omtänksam är och förblir en uppgift som kräver en retoriskt medveten lärare.

Kan retoriken dämpa diagnostiseringsvågen? Och bör den dämpas? Självfallet är det ett stort kliv framåt att de barn som har någon form av funktionsvariation som kan påverka skolgången kan få detta klarlagt och därigenom få det skraddarsyddas stöd, de hjälpmedel och eventuellt den medicinering som är adekvat i varje specifikt fall.

Att hänvisa till att ”dessa diagnoser ju inte fanns förr” blir bara en cynisk lek med ord. Diagnoserna fanns inte, men barnen fanns! Om de blev tysta tapetblommor, utlevande korridor barn, ständiga skamvråsittare, kvarsittningsobjekt, OBS-klassplacerade eller något annat har varierat under olika tidsperioder, och för det mesta tog de nog tacksamt emot möjligheten att

avsluta skolgången efter sexårig folkskola. "Förr" kunde det till och med finnas arbete även för den mycket magert utbildade. Eller också tvingades denne ut i en annan del av samhället; dyslektiker är till exempel överrepresenterade på våra kriminalvårdsanstalter. Och även om det inte gick så illa kan man undra hur det kändes inombords för den som helt sonika klassades som dum i huvudet.

Vi har idag gott om vittnesbörder från dem som fått sitt skolmisslyckande förklarat först i vuxen ålder om vilken lättnad det inneburit att få dum- eller bråkstämpeln bortlyft och i stället få hjälp att äntligen våga uttrycka sig, våga läsa och skriva.

Men ändå – det är något med vår nutida diagnosvillighet som inte känns tillfredsställande. Hur kan det komma sig att antalet barn med neuropsykiatrisk diagnos varierar så mycket mellan olika geografiska områden? Och varför är det ena könet så mycket oftare drabbat? Ännu underligare: varför utgör födelsedag under årets sista kvartal en så stor riskfaktor för att utveckla någon form av skolstörande problematik?

Några frågor som oundvikligen inställer sig är om vi borde ha behållit begreppet skolmognad och om vi är alltför fixerade vid det administrativt bekväma begreppet födelseår? Vore det kanske en bättre idé att låta varje barn börja skolan på sin födelsedag, det år hen fyller sju år (eller tidigare om vi kommer fram till att förlänga skoltiden neråt i ålder)? Har vi skapat en pedagogik för de yngsta som är bättre anpassad till flickor än till jämnåriga pojkar, med tanke på att flickor generellt sett utvecklas snabbare på det verbala området, just det område som skolan fokuserar på? Har vi skapat en skolmiljö där flickor kan känna sig mer hemma än pojkar, med riklig tillgång till identifikationsobjekt och rollmodeller?

Det är också tankeväckande att ökningen av antalet barn som anses i behov av diagnostisering sammanfaller med perioden från 90-talet och framåt, det vill säga under den tid som präglats av nedskärningar och indragningar inom offentlig sektor till följd av den ekonomiska krisen. Den på skolan närvarande elevvårdspersonal och de klassdelningsresurser som då gick förlorade har aldrig ersatts. Kommunaliseringen ledde sedan snarare till än snävare ramar till skolan och på sina håll tycks behovet att gå med vinst övertrumfa kravet att ge varje barn stöd efter behov, oavsett eventuell diagnos. Ett sätt att trots allt ändå få tillgång till visst ökat stöd, kanske i form av elevassistenter, har då blivit att sätta medicinsk etikett på pedagogiska problem.

I ett värstascenario kan det till och med göras troligt att pedagogiska misstag faktiskt skapat de svårigheter för vissa barn som vi sedan behöver försöka medikalisera bort. De flesta av de aktuella diagnoserna befinner sig rimligen på en glidande skala och en viss utveckling av en specifik inlärningsproblematik behöver inte vara ödesbestämd utan kan komma till uttryck som en reaktion på studiemiljön. Ett ostrukturerat arbetssätt med upplägg som förutsätter självständig planeringsförmåga och som utgår ifrån att eleven behärskar tekniker och har tillgång till verktyg att arbeta med, utan att dessa har nöts in under lärares ledning, kan i så fall vara direkt orsak till att eleven så att säga tippas över i skalan och kan komma att medicineras. Medicineras med läkemedel vars långsiktiga konsekvenser ännu inte kan vara belagda. En biverkan som visats i en nyligen publicerad studie är hjärtrytmstörningar, en varningssignal som borde stämma till eftertanke. Har vi verkligen gjort absolut allt för att skapa den studiesituation, den trygghet och arbetsro, som bäddar för att även ett skört barn, till exempel en pojke född i december, ska kunna tillgodogöra sig undervisningen och få uppleva glädjen och stoltheten som lärande innebär?

Lika viktigt som det är att en professionell utredning genomförs och leder till rätt stödinsatser för de barn där det är relevant, lika viktigt är det att inte överdimensionera den gruppen genom snåla resurser, stökiga miljöer och ogenomtänkt metodik.

Retoriken med sin strukturerade arbetsgång, sina inövade genrer och sin tydlighet i instruktioner och planering har alla förutsättningar att starkt bidra till att skolan blir förutsägbar, lugn och begriplig. Viktiga premisser för ett gott lärande för varje barn, men alldeles särskilt nödvändigt för den som annars riskerar att hamna vid sidan av, med en mer eller mindre professionellt åsatt stämpel, i egna och andras ögon.

Kan retorik råda bot på skolans tråkighet? Javisst! Tänk på alla exempel (varför inte använda stå upp-komiker som illustration ibland?) och all språklig lekfullhet och alla skrattutlösande övningsuppgifter och på all valfrihet och på alla möjligheter att jobba ihop med andra spännande ämnen och kamrater och utomstående och alla chanser att få röra på sig och syrsätta hjärnan lite extra och på alla djuplodande samtal som uppstår och...

Retorik i skolan, för alla åldrar, är bara *så* roligt!

TERMINOLOGI SOM FÖREKOMMER I BOKEN

BEGREPP	FÖRKLARING	EXEMPEL
abstraktion	teoretiskt, generellt förklaringsplan	"Principen måste vara att alla Sveriges skolbarn ska ha samma rättigheter."
actio	framförande, agerande	Se valfri programledare eller partiledare eller stå uppartist etcetera.
alliteration	ljudlikhet i början av ord	"Säv, säv, susa" "Bagar Bengtsson är död, han har bränt sig på ett bröd"
anafor	upprepning av ett eller flera ord i början av satser eller meningar	"Jag kom, jag såg, jag segrade." "Bort dör du, bort dör dina fränder."
aptum	lämplighet, det passande	Yttranden som statsledare faller i samband med nationella tragedier. T ex att, var och på vilket sätt president Obama sjöng Amazing Grace.
argumentation	resonemang, med syfte att vara övertygande	"Tag bort momsens på mjölken så att mjölkbönderna kan stödjas mer så att vi kan behålla mjölkproduktion inom landet."
argument	skäl för en ståndpunkt	"Mjölkbönderna behöver mer stöd och utrymme för detta skulle öka om mjölken blev momsbefriad."
assonans	ljudlikhet inuti ord	"Sömn och drömmar som på moln."
belägg	stöd för argument	"För närvarande slutar sju mjölkbönder varje vecka."
bemötande	motargument mot motargument	"Men det stödet går inte direkt till mjölkbönderna utan även till mycket välmående storgods."
bricollage	sammansatta bild/textelement som bildar en helhet	Se valfri tidningsannons för konsumtionsvaror.
demagog	talare som använder sin retoriska förmåga för att vilseleda och ta makten över åhörarna	Hitler är förstås det klassiska exemplet. Elevernas förslag kan leda till spännande diskussioner...
dispositio	planering av text/framförande	Kanske innehållsförteckningen för denna bok?
elocutio	språklig utformning	Se valfri text – alla texter har ju en språklig utformning.
entymem	slutledning med dold(a) premiss(er)	"Ja, mjölken borde verkligen kosta mindre – tänk på barnfamiljerna!"

epifor	upprepning av ett eller flera ord i slutet av satser eller meningar	"Of the people, by the people, for the people."
etos	rättskänsla, sinne för vad som är rimligt och juste, även sådant som ger talaren personlig cred	Det som skapar upprördhet kring Qatar-VM och liknande.
figur	språklig finess, trop	"Jag tror inte på spöken men jag är rädd för dem." (paradox) "Fråga inte vad ditt land kan göra för dig utan vad du kan göra för ditt land." (kiasm)
fonem	språkljud (minsta betydelseskiljande enhet i språket)	Det som skiljer väg från vägg, baka från backa och så vidare.
förförståelse	det man tar med sig in i en tolkningssituation, tidigare kunskaper och erfarenheter	Ingenting kan upplevas från scratch, vi befinner oss alltid på en personlig startpunkt.
genre	sort, texttyp	Novell, insändare, avhandling, schlagertext, recept etcetera.
grafem	skrivtecken	A a a a a och så vidare
hot	uttalad eller underförstådd dålig konsekvens	"Gör vi inget åt skolan nu måste vi bereda oss på fortsatta Pisachocker."
hyperbol	överdrift	"Studenterna i min kurs kan absolut ingenting!"
intellectio	förståelse av retorisk situation och uppgift	Att ta sig an rätt fråga, att förstå vad som är relevant.
inventio	utforskning och hopsamling av relevant kunskap	Researcharbete av olika slag.
kairos	det rätta ögonblicket	Middagstalare som väljer att klinga i glaset mellan rätterna och inte just när varmrätten serverats.
kliché	uttjatad formulering	"Nu får vi spotta i nävarna och ta nya friska tag!"
konkretion	specifik exemplifiering	"Varför ska jag behöva sluta spela volleyboll bara för att mina föräldrar inte har råd med busspengarna?"
liknelse	jämförelse	"Min älskling, du är som en ros"
litteracitet	läs-, skriv-, tolknings- och uttrycksfärdigheter i vidaste bemärkelse	Att kunna ta till sig budskap genom många olika kanaler och även kunna utforma budskap ändamålsenligt.
logos	förnuftsmässighet	En deduktiv slutledning, ett resonemang där slutsatsen bygger på uttalade, riktiga premisser.

memer	Den immateriella motsvarigheten till gener	Kulturella fenomen som idag kan sprida sig med löpeldens hastighet och bli globala (Dawkins exempel var religioner...)
memoria	utantillinlärning	Tänk på din favoritdikt eller favoritsång, vars text sitter i hjärnan, precis som de ramsor vi lärde oss som små.
metafor	språklig bild	"Uppvaknandet är ett fallskärmshopp från drömmen."
motargument	skäl att inte hålla med om ett argument	"Men tar vi bort moms på mjölk så ger det ett så stort avbräck i statskassan att det blir ännu svårare att stödja svenskt jordbruk."
multimodal	bestående av flera olika uttrycksformer	En text med illustrationer, ett teveprogram, en film, ett radioprogram med musik och tal etc
mångtydighet	ord eller begrepp som kan betyda olika saker	Liv, väsen, drag, stack och liknande (ofta lämpliga ord i vitsar).
operativ definition	praktiskt fungerande förklaring av ett begrepp som visar dess tillämpning	"Den som har kunskap om den retoriska arbetsprocessen klarar att genomföra de sex stegen i den på ett sådant sätt att resultatet blir ett för åhörarna givande framträdande."
ordspråk	talesätt, ofta med pekpinna	"Morgonstund har guld i mund." "Hellre en fågel i handen än tio i skogen."
ornament	utsmyckning, dekor	Anaforer, antiteser, kiasmer, metonymier – språkliga finesser av alla de slag.
patos	känslomässighet	Utbrotten av mer eller mindre tårfyllda tacktal vid Oscarsgalor och liknande.
persona	den bild man skapar och visar upp för andra av sin personlighet	I stort sett varje artist fungerar som illustration, eller influencer, eller politiker, eller...
premiss	förutsättning, utgångspunkt	"Mjölproduktion ska finnas inom landet."
prosodi	språkmelodi	Jämför de språk som finns i klassen! Sjunger svenskan ovanligt mycket? Låter finskan deppig? Är engelskan snobbig? Är arabiskan hetsig? Låter tyskan

		arg? Är danskan grötig? Jättebra tillfälle att diskutera språkfördomar!
retorik	talekonst, värtalighet, även vetenskapen om retorikens normer och historia	Cicero, Churchill, Martin Luther King, Olof Palme, Margaret Thatcher, Barack Obama (glost med kvinnor i retorikhistorien...)
retorisk fråga	fråga som inte förväntas besvarad	"Hur länge ska vi finna oss i dessa orättvisor?"
slagord	kort klatschig formulering	"Alla ska med!" "Because you're worth it!"
stilistik	läran om hur språket kan anpassas och förfinas för olika syften i olika kontexter	Vilka ordval och vilka konstruktioner signalerar högtidlighet, ironi, lättsamhet etc? Vad är utmärkande för en viss talares/skribents sätt att använda språket?
stilnivå	språkets anpassning till olika grader av högtidlighet, formalitet och liknande	Juridiskt språk, religiöst, offentligt, privat, komiskt, ungdomligt och så vidare.
tes	ståndpunkt, kärnan i en argumentation	"Tag bort momsen från svensk mjölk!"
topos	platser, ställen där man kan finna sina belägg	Forskning, statistik, offentliga utredningar, ekonomi, historia, media, berörda personer, intervjuundersökningar etc.
trop	språklig figur, ofta i form av utbyte av ord eller begrepp mot ett annat	"Jag är en tjej på femton vörrar." "Sverige krossade Finland!" (efter en hockeyseger av det svenska landslaget)
truism	innehållslös sanning	"Vad vi än tycker så är det framtiden vi måste ta oss an."
underdrift	litotes, motsatsen mot hyperbol	"Visst blev köket fint? Det gick ju på några slantar förstås..."
upprepning	någoting återkommer så pass tätt att det blir märkbart: ljud, ord, fraser, betoningar med mera	"I have a dream"
vaghet	ord eller begrepp som har oklart tillämpningsområde	Medelålders, lagom, jämlikhet, snygg, snabb, dunge etc
värdeladdning	ord eller begrepp som väcker känslor, positiva eller negativa	Frihet! Hälsa, fred, rättvisa, lycka. Sjukdom, lidande, krig, korruption, misär etc

LÄSTIPS

Dysthe, Olga: *Det flerstämmiga klassrummet.*

Elmelund Kjeldsen, Jens: *Retorik idag. Introduktion till modern retorikteori.*

Gibbons, Pauline: *Stärk språket, stärk lärandet samt Lyft språket, lyft tänkandet.*

Hellspong, Lennart: *Konsten att tala. Handbok i praktisk retorik.*

Hultén, Britt: *Journalistikanalys. En introduktion.*

Häger, Björn: *Reporter.*

Jansson, André: *Kommunikation.*

Johannesson, Kurt, Josephson, Olle och Åsard, Erik: *Ordet är en makt. Svenska tal från Torgny lagman till Carl Bildt och Mona Sahlin.*

Juhlin, Lotta: *Den goda kommunikationen. Rösten, kroppsspråket och retoriken.*

Kindeberg, Tina: *Pedagogisk retorik. Den muntliga relationen i undervisningen.*

Lagercrantz, Olof: *Om konsten att läsa och skriva.*

Linde, Göran (red): *Värdegrund och svensk etnicitet*

Löfving, Christina: *Digitala verktyg och sociala medier i undervisningen.*

Mral, Brigitte: *Talande kvinnor. Kvinnliga retoriker från Aspasia till Ellen Key.*

Mral, Brigitte och Olinder, Henrik: *Bildens retorik i journalistiken.*

Olsson Jers, Cecilia: *Klassrummet som muntlig arena – att tala fram sin trovärdighet.*

Sigrell, Anders: *Retorik för lärare. Konsten att välja språk konstruktivt.*

Åslund, Leif: *Tal i tiden.*